

Η ΔΩΔΕΚΑΒΙΒΛΟΣ ΤΟΥ ΔΟΣΙΘΕΟΥ ΕΙΣ ΤΗΝ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΝ ΤΟΥ ΒΟΥΚΟΥΡΕΣΤΙΟΥ

ΥΠΟ

Γ. Π. ΚΟΥΡΝΟΥΤΟΥ

Τὸ σημαντικώτερον ἐκ τῶν συνθετικῶν συγγραφικῶν ἔργων τοῦ Δοσιθέου, ἀλλὰ καὶ τὸ βασικώτερον ἐξ ὧν ἐγράφησαν σχετικῶς μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἱερᾶς Γῆς, εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ *Δωδεκάβιβλος* (1). Ἐπὶ δύο καὶ πλέον ἤδη αἰῶνας ἀποτελεῖ πηγὴν καὶ βοήθημα θεμελιῶδες εἰς τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν, καὶ παρ' ὅλας μάλιστα τὰς ἔνεκεν τῶν πολλῶν παρεκβάσεων (2) ἀτελείας του.

Τὸ ἔργον τοῦτο ὑπῆρξεν ἡ κεντρικὴ ἀρτηρία τῆς συγγραφικῆς τοῦ Δοσιθέου παραγωγῆς καὶ ἀποτελεῖ ἀνάγλυφον παράστασιν τῆς πατριαρχικῆς του δράσεως. Εἶναι δὲ τοῦτο, ἔργον ἐντόνου πολεμικῆς κατὰ παντὸς ὅστις θὰ ἐπειρᾶτο νὰ ἀμφισβητήσῃ τὴν ἀλήθειαν τῆς πίστεως τῆς Ὁρθοδοξίας, ἐν ᾧ κωδικοποιεῖται μὲν πᾶσα πρὸς τοῦτο παραδιδομένη παλαιότερα γνῶσις καταχωρίζεται δὲ ἐπιμελῶς καὶ πᾶσα σύγχρονος μνήμη πρὸς ἀπαρτισμὸν τῆς συνεχείας τῆς μακρᾶς ὀρθοδόξου ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως. Τὸ τελευταῖον μάλιστα, σύγχρονον τῷ συγγραφεῖ, τμῆμα τοῦ ἔργου, εἶναι μᾶλλον ἀπομνημονευματογραφικοῦ χαρακτῆρος ἐργασία, ἐν ᾗ ἡ ἔξιστόρησις πυρηνουταὶ ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ ἀφηγουμένου προσώπου, οὗτινος ὁ «ἐλεος» ἢ ὁ «φόβος» δημιουργεῖ τοιαύτας ἢ τοιαύτας καὶ τὰς φωτοσκιάσεις τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων περὶ ὧν ἡ ἀφήγησις. Εἶναι δηλαδή, τοῦλάχιστον τὸ τμῆμα τοῦτο, Ἀπομνημονεύματα τοῦ συγγραφέως μᾶλλον ἢ Ἱστορία.

Ὁ Δοσιθεὸς ἐπεξεργάζετο τὸ ἔργον του αὐτὸ ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν καὶ πολ- λάκις τοῦ ἠλλάξε μορφήν. Εἶναι μάλιστα φανερόν, ὅτι καὶ ἡ τελευταία, ὑπὸ

1. «Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, διηρημένη...ἐν δώδεκα βιβλίοις...συγγραφείσα μὲν παρὰ τοῦ μακαρίου τῆ ἀΐξετ γενομένου πατριάρχου Δοσιθέου, κοσμηθεῖσα δέ, καὶ ἐν τάξει ἀρίστη τεθεῖσα παρὰ τοῦ μακαριωτάτου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων κυρίου κυρίου Χρυσάνθου, οὗ καὶ ἀναλώμασι...ἐτυπώθη, ἐν ἔτει τῆς ἀρχιερατείας αὐτοῦ ὀγδόῳ...ἐν Βουκουρεστίῳ...ἐπιμελεία καὶ διορθώσει Μητροφάνους ταπεινοῦ ἱερομονάχου Γρηγοῦ τοῦ ἐκ Δωδώνης, ἐπιστατοῦντος τῆ τυπογραφίᾳ Στάϊα ἱερέως τοῦ Ἱακωβίτζη, ἐν ἔτει χιλιοστῷ ἑτακοσιοστῷ δεκάτῳ πέμπτῳ, κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον...». Βλ. πλήρη τὸν τίτλον καὶ περιγραφὴν τῆς ἐκδόσεως ἐν Ἐπι. Legrand, *Bibliographie Hellénique*, s. XVIII, tom. I (Paris 1918) p. 120-121 καὶ I. Bianu - N. Hodos, *Bibliografia Românesca veche 1508-1830*, tom. I (Bucuresti 1903) p. 501 - 509.

2. Βλ. Χρυσστόμου Παπαδοπούλου τὰ ὅσα ἐν περ. Νέα Σιών, τόμ. Ε' (Ἱεροσόλυμα 1907) σ. 97-168 καὶ 146-148. Τοῦ αὐτοῦ καί, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων (Ἱεροσόλυμα - Ἀλεξάνδρεια 1910) σ. κ' - κα'.

τὴν ὁποίαν τοῦτο μᾶς παραδίδεται, δὲν ἐπρόκειτο νὰ εἶναι καὶ ἡ τελειωτικὴ.

Τῆς περιόδου αὐτῆς τῆς μακροχρονίου ἐπεξεργασίας μᾶς παραδίδονται, καθ' ἃ γνωρίζομεν, τέσσαρες κώδικες τοῦ ἔργου, γεγραμμένοι μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1680 καὶ 1705. Ἐκ τούτων οἱ τρεῖς ἀνήκουν εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀγιοταφίτικοῦ Μετοχίου καὶ εἶναι α') ὁ ὑπ' ἀριθ. 621, β') ὁ ὑπ' ἀριθ. 230 καὶ γ') ὁ ὑπ' ἀριθ. 242, ὁ δὲ τέταρτος εἰς τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις Βιβλιοθήκην τῆς μονῆς τοῦ τιμίου Σταυροῦ καὶ εἶναι ὁ ὑπ' ἀριθ. 21 (1).

Ὁ πρῶτος τῶν ὡς ἄνω κωδίκων εἶναι γεγραμμένος διὰ χειρὸς τοῦ ἐπιδεξίου βιβλιογράφου, ὅστις ἔγραψεν «*ἐπιτηδεύσας γραφὴν καθαρὰν καὶ λίαν εὐανάγνωστον*» καὶ τὴν *Νομικὴν Συναγωγὴν* τοῦ Δοσιθέου ἀπὸ τοῦ φύλλου 71 καὶ ἐξῆς καθὼς καὶ ὀλόκληρον τὸν κ. 245 (2). Ἡ γραφὴ τοῦ βιβλιογράφου τούτου, ἀλλὰ καὶ λοιπά τινα ἐξωτερικὰ στοιχεῖα, πείθουσιν ὅτι ὁ κώδιξ 621 ἐγράφη μετὰ τὴν *Νομικὴν Συναγωγὴν*. Ἔχει δηλαδὴ *terminum post quem* τὸ ἔτος 1680. Ἐτελειώθη δὲ ὁ κώδιξ οὗτος πρὸ τοῦ μηνὸς Μαρτίου τοῦ 1692, χρόνου δηλαδὴ ἀφ' οὗ, μέχρι Σεπτεμβρίου τοῦ 1693, ὁ Δοσιθεὸς περιώδευεν εἰς τὰς παριστρίους ἡγεμονίας ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ, μέχρι καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1693, ὡς γραμματέα του τὸν βιβλιογράφον τοῦ κώδικος, πρᾶγμα καταδεικνύμενον ἐκ τῶν ἀπὸ τῆς περιουσίας ταύτης ἀποσταλεισῶν ἐπιστολῶν (3). Ἡ συγκριτικὴ ἐξ ἄλλου τῆς γραφῆς τῶν ἐπιστολῶν τούτων μετὰ τῆς τοῦ κώδικος, ὡς καὶ πολλοὶ ἄλλοι λόγοι, πείθουσιν ὅτι ἡ σύνταξις τοῦ ἔργου δὲν συνεχίζετο καὶ κατὰ τὴν περιουσίαν ἀλλ' οὐδὲ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ βιβλιογράφου καὶ μετὰ τὴν ἐκ τοῦ ταξιδίου ἐπιστροφὴν. Ἐν τέλει τοῦ κώδικος ὑπάρχει μικρὰ ἰδιόγραφος τοῦ Δοσιθέου προσθήκη, ἐν ἣ ἀναφέρεται τὸ κατὰ Καρυοφύλλῃ *Σχεδᾶριον* τούτου, ὅπερ ἐτυπώθη, ὡς γνωστόν, κατὰ τὸ ἔτος 1694 κατὰ μῆνα Ἰούνιον ἐν Ἰασιῶ (4). Τὸ πρῶτον βιβλίον τοῦ κώδικος τούτου διαφέρει τοῦ τοιοῦτου τῶν ἄλλων κωδίκων, περατοῦται δὲ οὗτος εἰς τὸ βιβλίον ΙΓ' Κεφ. Ε' παρ. 3. Ὁ κώδιξ φέρει πλῆθος διορθώσεων, διαγραφῶν καὶ συμπληρώσεων παρασελιδίων ἢ καὶ ἐντὸς κειμένου ἰδιογράφων τοῦ Δοσιθέου, αἵτινες καὶ ἔχουν μεταγραφῆ κανονικῶς εἰς τὸν δεύτερον κώδικα, ὡς τοῦτο καταφαίνεται καὶ δι' ἀπλῆς ἀντιβολῆς τῶν σελ. λ.χ. 41—47 τοῦ κ. 621

1. Βλ. Ἀ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Ε' (Πετρούπολις 1915) σ. 149 - 150, τόμ. Δ' (Πετρούπολις 1899) σ. 196, 206 - 207 καὶ τόμ. Γ' (Πετρούπολις 1897) σ. 50.

2. Βλ. Κεραμέως, ἐνθ' ἄν. τόμ. Δ' σ. 2 - 7 καὶ 212—213. Δείγματα τῆς γραφίδος τοῦ αὐτοῦ βιβλιογράφου ἀπαντῶσιν καὶ εἰς ἄλλους κώδικας τῆς αὐτῆς Βιβλιοθήκης, ὡς λ.χ. ἐν φ. 235 τοῦ κώδ. 622, ἐν τῷ κ. 2 (βλ. Γεδεῶν Μ., Κανονικαὶ Διατάξεις, Κων/πολις 1888 σ. 56 σημ.) καὶ ἀλλαχοῦ.

3. Μετοχ. Παναγ. Τάφου, Γραμματοφυλακεῖον, φάκελος «Ἐπιστολαὶ διαφόρων πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων».

4. Ἐν. Legrand, B. H., s. XVII, tom. III (Paris 1895) p. 30 - 37.

πρὸς τὰς 42—43 τοῦ κ. 230. Εἶναι δηλαδὴ φανερόν, ὅτι ὁ κώδιξ 230 εἶναι ἄμεσον ἢ—ὅπερ πιθανώτερον—ἔμμεσον ἀντίγραφον τοῦ κώδικος 621.

Ὁ δεῦτερος κώδιξ ἔχει, κατὰ τὰ ἀνωτέρω, γραφῆ μετὰ τὸ 1694. Δυστυχῶς εἶναι ἀκέφαλος καὶ κολοβὸς —ὁ περισσότερον ὄλων κακῶς διατετηρημένος— καὶ ἡ ἀκριβὴς χρονολογικὴ του ἀποκατάστασις καθίσταται διὰ τοῦτο δυσχερής. Ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ τέλους περίπου τοῦ Α' βιβλίου κολοβοῦται μετὰ τὸ κεφάλαιον ι' τοῦ Ι' βιβλίου. Φέρει δὲ καὶ οὗτος ἰδιογράφους τοῦ Δοσιθέου διορθώσεις, διαγραφὰς καὶ συμπληρώσεις.

Ὁ τρίτος κώδιξ ἔχει περατωθῆ ὑπὸ τοῦ βιβλιογράφου του κατὰ τὸ ἔτος 1703 ἐπαυξηθεὶς ὕστερον διὰ μικρᾶς προσθήκης ἰδιογράφου τοῦ Δοσιθέου μέχρι τοῦ ἔτους 1705, δηλ. δύο ἔτη πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ συγγραφέως. Εἶναι δὲ καὶ ὁ κώδιξ οὗτος ἄμεσον ἢ ἔμμεσον ἀντίγραφον τοῦ κ. 230, δι' οὓς λόγους καὶ ἐκεῖνος εἶναι τοιοῦτον τοῦ 621. Μία ἀντιβολὴ τῶν σελ. 42-45 τοῦ κ. 230 πρὸς τὴν σελ. 19 τοῦ κ. 442 καθιστᾷ τὸ πρᾶγμα φανερόν. Καὶ ὁ κώδιξ οὗτος φέρει εἰς τὴν πρώτην σελίδα τοῦ κατὰ τὴν ἀρχὴν ἀναρίθμου φύλλου του τὰ δύο ἐπιγράμματα τοῦ Σπαντωνῆ, ἅτινα ὁ Κεραμεὺς ἐξέδωκεν ἐκ τοῦ κ. 621 (1).

Ὁ τίτλος τοῦ ἔργου ὑπάρχει εἰς τὴν πρώτην σελίδα τοῦ πρώτου κώδικος, ἔλλειπει δὲ ἀπὸ τὸν δεῦτερον —ὡς ἔλλείπουσιν ἀπ' αὐτὸν καὶ τὰ ἐπιγράμματα— ἀφ' οὗ εἶναι ἀκέφαλος, καὶ ἀπὸ τὸν τρίτον ἐπειδὴ ἔχει ἀποκοπῆ τὸ ἐφ' οὗ θὰ ἦτο γεγραμμένος φύλλον.

Καὶ ὁ τρίτος κώδιξ φέρει ἐπίσης διορθώσεις —ὀλιγωτέρας ὁμως τῶν ἄλλων— ἰδιογράφους τοῦ Δοσιθέου, ἐπὶ πλεόν δὲ καὶ πίνακα περιεχομένων κατὰ τὰ ἔνδεκα ἐν ἀρχῇ παράφυλλα.

Ὁ τέταρτος τῶν κωδίκων —ὄν ὁμως γνωρίζομεν μόνον ἐκ τῆς παρὰ Κεραμεῖ, ἐνθ' ἀν., περιγραφῆς— εἶναι, πιθανόν, εἷς ἐκ τῶν μεταξὺ τῶν ἀνωτέρω τριῶν παρεμβληθέντων. Δὲν δυνάμεθα πάντως νὰ γνωρίζωμεν, ἐὰν εἶναι ὁ μεταξὺ δευτέρου καὶ τρίτου ἢ ὁ μεταξὺ δευτέρου καὶ πρώτου, ἀσφαλῶς δέ, οὔτε ἂν ἄλλος τις ἔξω τούτων. Τὸ πρᾶγμα θὰ ἀπακριβωθῆ μόνον διὰ σχετικῆς λεπτομεροῦς ἀντιβολῆς, ἣν ἀφήνομεν εἰς ἄλλους.

Ἀντιβάλλοντες τοὺς ὡς ἄνω κώδικας μανθάνομεν καὶ τὸν τρόπον καθ' ὃν ὁ Δοσίθεος ἐπεξεργάζετο τὴν συγγραφὴν του. Τὰς πρώτας δηλαδὴ ἰδιογράφους τινὰς σημειώσεις του παρέδωκε μετὰ καὶ τῶν σχετικῶν ὀδηγιῶν του εἰς τινὰ βιβλιογράφον, ὅστις καὶ τὰς ἐκωδικοποίησεν ἀφήνων μεταξὺ τῶν διαδοχικῶν σημειωμάτων ἐνδιάμεσα κενὰ εἰς τὸν κώδικα. Τὰ κενὰ ταῦτα ἐκάλυπτεν ἀκολούθως ὁ Δοσίθεος διὰ νέων προσθηκῶν, τροποποιῶν ὁμως συγχρόνως καὶ μέρη τινὰ τοῦ κώδικος διὰ διορθώσεων, τὰς ὁποίας ἔκαμμεν βάσει νέων στοιχείων ἅτινα ἐκ διαφόρων πηγῶν, καὶ ξένων ἀκόμη,

1. Βλ. Κεραμέως, ἐνθ' ἀν. τόμ. Ε' σ. 149.

ἐπορίζετο ἐν τῷ μεταξὺ διὰ μεταφράσεων γινομένων ἐπὶ τούτῳ παρὰ διαφορῶν. Τὸ τοιοῦτον βεβαίως προεκάλει σοβαρὰς δυσχερείας εἰς τὴν ὁμολὴν συγγραφῆν τοῦ ἔργου, ἕξ ὧν καὶ ἡ βραδύτης καὶ αἱ συχναὶ ἀντιγραφαί (*). Ἐκ τοῦ πρώτου κώδικος ἀντεγράφη ἄλλος τις δεύτερος καὶ ἕξ αὐτοῦ πάλιν ἄλλος, συμφώνως πρὸς τὰς ἐκάστοτε γινομένας νέας τροποποιήσεις. Καὶ οὕτως ἐγένετο τὸ πρᾶγμα, μέχρι καὶ τοῦ κώδικος 242. Δὲν δυνάμεθα ὁμως καὶ νὰ γνωρίζωμεν, μετὰ πόσας ἀκριβῶς τοιαύτας ἀντιγραφὰς ἔφθασε τὸ ἔργον εἰς τὴν μορφήν τοῦ κώδικος 621. Ἀσφαλῶς, οἱ πρῶτοι κώδικες ἦσαν ὀλιγοσέλιδοι καὶ μὲ γενικότητος. Πιθανὸν μάλιστα εἰς ἕκ τούτων νὰ εἶναι καὶ χειρόγραφόν τι ἀνευρεθὲν ὑπὸ Γάλλων ἐν Κωνσταντινουπόλει (**).

Ὅταν κατὰ Φεβρουάριον 1707 ἀπεβίωσεν ὁ Δοσιθεὸς, παρέμεινεν εἰς χεῖρας τοῦ ἀνεπιού καὶ διαδόχου του πατριάρχου Ἱεροσολύμων Χρυσάνθου τοῦ Νοταρᾶ ὁ κ. 242 καὶ ἡ ἐντολὴ ὅπως τὸ ἔργον παραδοθῆ εἰς τὴν τυπογραφίαν, ἀφ' οὗ βεβαίως ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν καὶ αἱ προσθηκαὶ καὶ διορθώσεις, αἵτινες εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ γίνεαι καὶ ἐπὶ τοῦ τελευταίου τούτου κώδικος.

Τὸ τοιοῦτον παρέσχε τὴν ἀφορμὴν, καὶ ὁ Χρυσάνθος *«αὐτὴν μὲν τὴν ἱστορίαν τοῖς Τούρκοις χαριζόμενος»* (**) οἰκτρῶς ἐκολόβωσε, *«δωδεκάβιβλον μὲν ἐκείνην καταστήσας, κεφάλαια δὲ καὶ χωρῖα ὠφελιμώτατα καὶ βιβλίον ὅλον παραλιπών»* τὸ δὲ κείμενον παρεμόρφωσεν εἰς ἀρχαίαν δῆθεν μετασηματίσας διάλεκτον, ἥτοι ἀπαρέμφοτα καὶ μετοχὰς ὡς ἔτυχε παρεισαγαγών, ἢ φράσεις χαριέσσας, κατὰ τὴν κοινὴν γεγραμμένας φωνῆν, ἀλλοιώσας, καὶ ἄλλαις ἐκείνας ἀπηρχαιωμέναις μεταλλάξας λέξεσιν» (†).

Ὁ πολυμαθὴς θεολόγος, ὁ μαθητὴς τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, τὸ «εὐκλὲς ἀποκῆμα τῆς ἀδίνου» (‡) τῶν σοφωτάτων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διδασκάλων, ὁ λογιώτατος Χρυσάνθος δὲν ἦτο δυνατὸν βεβαίως νὰ δικαιολογήσῃ τὴν σοβαρότητα τοῦ ἔργου μὲ τὴν πηγαίαν ἀλλ' ἀφελῆ μορφήν τὴν

1. Βλ. Κωνσταντίου Α' τοῦ ἀπὸ Σιναίου, Συγγραφαὶ ἐλάσσονες, (Κωνσταντινούπολις 1866) σ. 151 - 152.

2. Βλ. περ. Πανδώρα, τόμ. ΣΤ' (Ἀθήναι 1855 - 1856) σ. 497.

3. «...Πρὸς ἀποφυγὴν ἐνοχλήσεων ἐκ τῆς τουρκικῆς λογοκρισίας...», γράφει ὁ Χρυσόστ. Παπαδόπουλος, (βλ. Ἰστ. Ἐκκλ. Ἱερουσ., ἐνθ' ἄν. σ. κα').

4. Βλ. Ἀ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, τόμ. Α' (Πετρούπολις 1891) σ. γγ'. Ἐν δὲ σ. 231 - 307 ἐκδίδει οὔτος καὶ τὰ ὑπὸ Χρυσάνθου «Παραλειπόμενα ἐκ τῆς ἱστορίας περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων» τοῦ Δοσιθέου.

5. Οὕτως ἀποκαλεῖται ὁ Χρυσάνθος εἰς τὴν ἀπὸ 20 Φεβρουαρίου 1684 πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν τοῦ διδασκάλου του Σεβαστοῦ τοῦ Κυμνιῆτου (βλ. Μ.Π.Τ. Γραμματοφ. φ. «Ἀλληλογραφία Τουρκίας 1587 - 1730». Πβλ. καὶ Σάθα Κ., Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Γ', Βενετία 1872, σ. 532). Αὕτη ἐξεδόθη ἐν Ἡμερολ. Ἀνατολῆς, ἔτ. Γ' (Κωνσταντινούπολις 1884) σ. 316 - 317.

ὁποῖαν εἶχεν ἐξελεθὼν τοῦτο ἀπὸ τοῦ στόματος ἔστω καὶ τοῦ μεγάλου του προγόνου εἰς τὴν μνήμην τοῦ ὁποίου ὁ σεβασμὸς του ἦτο ἀναμφισβήτητος. Τὸ ὕφος, ὄφειλε νὰ εἶναι ἀρχαϊκότερον, ἔστω καὶ ἂν αἱ «χαρίεσαι φράσεις» του ἔπρεπε νὰ χάσουν τὴν ἀδρότητα των. Ἡ μορφὴ τοῦ ἔργου, ὄφειλε νὰ εἶναι αὐστηρὰ ὡς τὰ πρόσωπα τοῦ πατριαρχείου τὰ ὁποῖα ἀπὸ τὸ ἔργον θὰ ἐνεφανίζοντο.

Εἶχε βεβαίως τὸ ὕφος τοῦ Δοσιθέου πλεῖστα ὅσα ἐλαττώματα, πλὴν ἡ αἰτία των εὐρίσκετο εἰς ἀκριβῶς ἀντίθετον σημεῖον. Ἡ λογία παράδοσις, τὴν ὁποῖαν μολονότι δὲν ἐσπούδασε συστηματικῶς καὶ εἰς Ἀκαδημίας ὁ Δοσιθεὸς⁽¹⁾, ἦτο ὅμως τὸ πνεῦμα τῶν πατριαρχείων ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνεπτύχθη καὶ ἀνέπνεεν οὗτος, ἄφηνεν ἀμεθόδως ἀπὸ φράσεως εἰς φράσιν τὰ κατάλοιπά της εἰς τὴν συγγραφὴν τοῦ μαχητοῦ, τοῦ ταξιδευτοῦ, τοῦ πηγαίου ἱεράρχου εἰς τρόπον ὅστε τὸ ὕφος της νὰ μὴν εἶναι ἄμεμπτον.

Ὁ ἐντολοδόχος λοιπόν, ἤρμηνευσε συμφώνως πρὸς τὰς ἰδίας του ἀντιλήψεις τὴν ἐντολὴν καὶ προέβη εἰς τὴν διόρθωσιν τοῦ ἔργου κατὰ τὸν τρόπον ὃν εἶπομεν. Ἡ κατωτέρω παράθεσις δύο ἀντιστοίχων χωρίων ἐκ τοῦ κώδικος καὶ τοῦ ἐντύπου καθιστᾷ φανερὸν τὸν τρόπον τῆς τοιαύτης ἐρμηνείας τῆς ἐντολῆς καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ὕφος.

Κώδιξ 242 σ. 2033

Μετὰ τὴν κηδεῖαν τοῦ Παΐσιου ἤλθασιν ἀπὸ τὸ Καστελλόρριζον οἱ ἀγάδες καὶ μᾶς ἐπῆραν, καὶ κακῶς οἰκονομησάντων Λύδδης καὶ Προχώρου, συνέδη νὰ πάθωμεν πολλὰ κακά, καθότι ἐζητοῦσαν τὸν βίον τοῦ πατριάρχου· ὅτε καὶ τὰ *χατσειρίφια* τῶν βασιλέων εἶχαμεν μαζί, καὶ τὰ ἔκρυψα αὐτὸς (συγγνώμη τῷ ἔπει) εἰς τὸ θρακὶ τῆς Δόξης, ὅμως ὕστερον διὰ τῆς Ἀταλαιας ἤλθομεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ βεβαιωθέντος τοῦ θανά-

Ἔντυπον τόμ. Β' σ. 1208

Μετὰ τὴν κηδεῖαν τοῦ Παΐσιου ἤλθον οἱ ἀπὸ Καστελλορρίζου Ἀγάδες, καὶ συνέλαβον ἡμᾶς, καὶ κακῶς τοῦ Λύδδης καὶ Προχώρου οἰκονομησάντων τὰ πράγματα, συνέδη παθεῖν ἡμᾶς πολλὰς κακώσεις, οἱ γὰρ ἀγάδες τοῦ Καστελορρίζου ἀπήτουν ἡμᾶς τὸν πλοῦτον τοῦ Πατριάρχου. ἐλέει δὲ Θεοῦ ἐλευθερωθέντες τῆς καταδυναστείας αὐτῶν, ἐφυλάξαμεν τρόπον δυσκαταλήπτῳ καὶ τὰ πρὸ ἡμῖν *Χάτ Σερίφια*, ἥτοι τοὺς καλουμένους ἱεροῦς τύπους

1. «... Ὀλίγα μὲν διδαχθεῖς παρὰ διδασκάλων εὐσεβῶν, τὰ δὲ πλεῖω καὶ ὑψηλότερα καὶ κάλλιστα τῶν μαθημάτων καὶ νοημάτων ἐπενόησε καὶ ἔμαθε διὰ τῆς ἀγχινοίας καὶ εὐφυίας αὐτοῦ...», γράφει ὁ Χρυσάνθος βιογραφῶν ἐν τῷ προλόγῳ τῆς ἐκδόσεως τὸν Δοσιθεόν. Ὀλίγον δὲ πρὸ αὐτοῦ (κατὰ μῆνα Ἰούνιον 1720) καὶ Δημήτριος Προκοπίου ὁ Μοσχολίτης, γράφει ἀπὸ Βουκουρεστίου· «... ἐν μὲν τῇ Ἑλληνικῇ διαλέκτῳ λιαν ἦν ἐπιπόλαιος, καὶ ἄκρῳ δακτύλῳ ταύτης γεγευμένος, ὡς καὶ αὐτὸς παρρησίῳ ὠμολόγει, τῆς δὲ Λατινικῆς παντάπασιν ἄπειρος...» (βλ. I. A. Fabricii, Bibliotheca Graeca..., vol. XI, Hamburgi 1808, p. 527. Καὶ Σάθα ἐνθ' ἄνωτ. σ. 485).

του τοῦ ἀοιδίμου γέροντος, ὁ Βασι-
λειος βοεβόδας παρῶν εἰς τὸ Βυζάν-
τιον (ἦν γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ Στέφανος εἰς
Γιάσιον αὐθέντης) ἐσκέπτετο μετὰ τοῦ
πατριάρχου Παρθενίου καὶ τοῦ ἔρμη-
νέως Παναγιώτου, καὶ τῆς Συνόδου, καὶ
τῶν ἀρχόντων, καὶ γερόντων Κωνσταν-
τινουπόλεως καὶ τῶν παρευρεθέντων
ἀρχιερέων καὶ λοιπῶν ἐγκρίτων πα-
τέρων τοῦ ἁγίου τάφου ὁ γενησόμενος
πατριάρχης νὰ ἦτον σοφός, καθότι
οἱ τοιοῦτοι πατριάρχαι περιπατοῦσι
καὶ ἀμείβουσι πόλεις καὶ ἔθνη, βασι-
λείας καὶ τοπαρχίας καὶ τοὺς ἔρω-
τοῦσι διάφορα περὶ πίστεως καὶ εἶναι
χρεῖα νὰ γινώσκουν νὰ ἀποκρίνονται,
καὶ ἄλλως νὰ εἶναι κήρυκες τοῦ θείου
λόγου...»

τῶν βασιλέων, σῶα καὶ Ἀβλαβῆ, εἶτα
διὰ τῆς Ἀτταλείας ἐπανήλθομεν εἰς
Κωνσταντινούπολιν. θεβαιωθέντος δὲ
τοῦ θανάτου τοῦ ἀοιδίμου γέροντος, ὁ
Βασίλειος Βοεβόδας παρῶν ἐν Βυ-
ζαντίῳ (ἦν γὰρ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Στέφα-
νος τότε Ἡγεμῶν Μπογδανίας) ἐσκέ-
πτετο μετὰ τοῦ Παρθενίου, καὶ τοῦ
Ἐρμηνέως Παναγιωτάκη, καὶ τῆς Συ-
νόδου, καὶ τῶν Ἀρχόντων καὶ γερόν-
των τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ
τῶν παρευρεθέντων Ἀρχιερέων καὶ
λοιπῶν ἐγκρίτων πατέρων τοῦ ἁγίου
τάφου, περὶ τοῦ εἶναι τὸν γενησόμε-
νον Ἱεροσολύμων Πατριάρχην σπου-
δαῖον, καὶ πρακτικὸν ἐν τοῖς πολιτι-
κοῖς, καθότι οἱ τοιοῦτοι Πατριάρχαι
περιπατοῦσιν εἰς πολλοὺς τόπους, καὶ
ἀμείβουσι πόλεις καὶ ἔθνη, Βασιλείας
τε καὶ Τοπαρχίας, καὶ ἐρωτῶνται ὑπὸ
πολλῶν περὶ διαφόρων πραγμάτων τῆς
πίστεως, καὶ δεῖ αὐτοὺς εἶναι ἐμπεί-
ρους τῆς γραφῆς, καὶ ἀποκρίνεσθαι
πρὸς τοὺς ἐρωτῶντας, καὶ ἄλλως εἶναι
καὶ κήρυκα τοῦ θείου λόγου..»

Ἡ ἀγωνία καὶ τὸ κενὸν τὰ ὁποῖα ἤσθάνθη ὁ νεαρὸς ὑποτακτικὸς ἐνώ-
πιον τοῦ θανόντος γέροντός του εἰς τὸ ἔρημον ἀκρωτήριο τῆς Μικρασια-
τικῆς ἀκτῆς ἐν μέσῳ χειμῶνι τοῦ 1660, ὁ φόβος τῆς ἀπληστίας τῶν ἀγά-
δων καὶ ἡ ἠθικὴ ἐπιταγὴ πρὸς διάσωσιν τοῦ πλούτου τοῦ πατριάρχου,
εἶναι φανερὸν ὅτι ἀπεχρωματίσθησαν περισσότερον ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ τοῦ
σοφοῦ Χρυσάνθου παρ' ὅσον ὑπὸ τῆς ἀσπουδάστου χειρὸς καὶ τῆς μνήμης
τοῦ Δοσιθέου. Καὶ θὰ ἦτο λίαν διδακτικὸν καὶ χρήσιμον διὰ τὴν νεοελλη-
νικὴν φιλολογίαν νὰ ἐξετασθῇ εἰδικώτερον φιλολογικῶς τὸ ἔργον τοῦ αὐτο-
διδάκτου τούτου ἀπομνημονευτοῦ, ἀλλὰ ἐκ τῶν μετὰ τῶν αὐτογράφων ση-
μειώσεών του κωδίκων.

Μετὰ τὴν τοιαύτην λοιπὸν κατεργασίαν καὶ μετατροπὴν, ὁ Χρυσάνθος
παρέδωκε τὸ ἔργον κατὰ τὸ 1715, «ἐν ἔτει τῆς ἀρχιερατείας αὐτοῦ ὀγδόῳ»,
εἰς τὴν Τυπογραφίαν τοῦ Βουκουρεστίου.

Ἀπὸ τοῦ 1690 καὶ κυρίως ἀφ' ἧς ἐποχῆς ὁ ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας Κων-
σταντῖνος Μπασσαράμπας ὁ Μπραγοβάνος μετεκάλεσεν ἀπὸ Κωνσταντι-

νουπόλεως εἰς Βουκουρέστιον τὸν τυπογράφον ἱερομόναχον Ἄνθιμον τὸν ἐξ Ἰβηρίας⁽¹⁾, ἡ Τυπογραφία τοῦ Βουκουρεστίου ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦτου ἐξέδιδε συνεχῶς ἔργα ἐκκλησιαστικά ἢ μορφωτικά, κυρίως ἑλληνικά.

Ὁ Ἄνθιμος, προσηρομόσθη εἰς τὴν ἀναγεννητικὴν προσπάθειαν, ἥτις ἀρξαμένη κυρίως ἀπὸ τοῦ Σερμπάνου βόδα εἶχε φθάσει εἰς τὴν ὑψίστην τῆς ἀκμῆν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Μπασσαράμπα, καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον εἶχεν οὗτος κατανοήσει ὀρθῶς, ὅτι ἡ ἀναγέννησις αὕτη θὰ ἐπιτύγχανετο διὰ τῆς ἀμέσου καὶ συστηματικῆς ἐπαφῆς τοῦ λαοῦ τῶν ἡγεμονιῶν μετὰ τῆς χριστιανικῆς καὶ ἑλληνικῆς παιδείας. Διὰ τοῦτο καὶ μετ' ἀφοσιώσεως ἐδόθη εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς τοιαύτης συζεύξεως ἥτις ἔμελλε νὰ γεννησῆ ἕνα νέον λαὸν εἰς τὴν ἐθνότητά τοῦ ὁποίου καὶ ἀνευδοιάστως προσεχώρησεν ὁ Ἄνθιμος κατὰ τρόπον μάλιστα, ὥστε «...les Roumains peuvent ranger à bon droit parmi les martyrs de la cause nationale...»⁽²⁾. Ὁδηγούμενος ὑπὸ τοῦ προοδευτικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ τοῦ πνεύματος ἀνεκάλυπτε πάσαν συγγραφὴν, ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ εἰς τὸν ἐκπολιτισμὸν τῆς θετῆς του πατρίδος καὶ τὴν παρουσίαζε διὰ τοῦ τύπου. «...Τὸ ὅποιον σύγγραμμα τυχαίωντας εἰς χεῖρας μου καὶ διαβάζωντάς το με πολλὴν ἀκριβείαν καὶ σκέψιν καὶ βλέπωντάς το πῶς εἶναι ὠφελιμώτατον εἰς κάθε ὀρθόδοξον πρὸς ἀνατροπὴν τῶν ἐναντίων δογμάτων», καὶ ἐπιρροοῖν καὶ βεβαίωσιν τῶν τῆς αὐτοαληθείας θεοπισμῶν τε καὶ ἀποφθεγμάτων, ἐπροθυμῆθηκα με πολλὴν ὀρεξιν ζῆλω θείῳ κινούμενος καὶ αὐτὸς νὰ τυπώσω εἰς κοινὴν τοῦ γένους ὠφέλειαν, καὶ ψυχικὴν σωτηρίαν καὶ αἰδίου μνήμην τῶν ἐκπεπονηκότων καὶ πεφροντικῶτων σοφωτάτων τούτων ἡρώων καὶ προμάχων τοῦ ὀρθοδόξου φρονήματος...», γράφει προλογίζων ἕκδοσίν τινα⁽³⁾ τῆς Τυπογραφίας του. Καὶ ἐξετέλει τὴν ἐργασίαν του ταύτην ὁ Ἄνθιμος ὡς ἱερὰν ἀποστολήν· «Ἐγὼ λοιπὸν ἐπειδὴ καὶ ἄλλην δύναμιν δὲν ἔχω πρὸς βοήθειαν τοῦ πλησίον, παρὰ μόνον τὸ ἐπιτήδευμα τῆς τυπογραφίας, δὲν ἔλειψα μῆτε θέλω λείψῃ νὰ ὠφελήσω τὸ κατὰ δύναμιν τοὺς ἐν Χριστῷ ἀδελφούς μου τυπώνοντας διάφορα βιβλία ψυχαφελῆ καὶ σωτήρια. Ὅθεν ἐπειδὴ μοῦ ἔτυχε καὶ τὸ παρὸν βιβλίον...τὸ ὅποιον διαβάζωντάς το, καὶ

1. Βλ. Α.—D. Χένοπολ, Histoire des Roumains, vol. II (Paris 1896) p. 176. Ἐπίσης καί, Μ. Ι. Γεδεών, Βραχεῖα σημειώσεις περὶ τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ Τυπογραφείου, ἐν περ. Ἐκκλ. Ἀλήθεια, τόμ. Ε' (Κωνσταντινούπολις 1884) σ. 81-82. Τινὰ δέ, καὶ ἐν περ. Ἐθνικὸν Ἡμερολόγιον, ὑπὸ Μαρίνου Α. Βρετοῦ, τόμ. Δ' (Ἀθήναι 1864) σ. 255.

2. Βλ. Émile Picot, Notice biographique et bibliographique sur l'imprimeur Anthime d'Ivir, dans Nouveaux mélanges orientaux publiés par les professeurs de l'École des langues orientales vivantes, (Paris 1886) p. 513-560, ἰδίᾳ δὲ p. 52. Ἐπίσης, τὰ περὶ Ἄνθιμου καὶ ἐν Antim Ivirentul... Notite biografice Autorii Romani vechi si contimporani, Bucuresti 1895).

3. Βλ. É. Legrand, ἐνθ' ἀν. σ. 47.

γνωρίζωντάς το κατά τὴν ἐδική μου κρίσιν πῶς εἶναι κατά πολλὰ χρήσιμον καὶ ὠφέλιμον εἰς κάθε ὀρθόδοξον, καὶ μάλιστα εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικούς καὶ ἱερωμένους ἔτι δὲ καὶ εἰς τοὺς φιλομαθεῖς καὶ σπουδαίους καὶ κοινότερον ἀπλῶς εἰς κάθε γραμματισμένον, ὡσάν ὁποῦ εἶναι εἰς κοινήν διάλεκτον συνθεμένον καὶ εὐληπτον ἠθέλησα νὰ τὸ τυπώσω καὶ αὐτὸ πρὸς ὠφέλειαν ὡς εἶπομεν τῶν ἐντυγχανόντων», γράφει προλογίζων τὸ Ἐορτολόγιον Σεβαστοῦ τοῦ Κυμινήτου (¹).

Παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Ἀνθίμου πλήθος λογίων τῆς ἐποχῆς προσέφερε τὰς βοηθείας του πρὸς τὴν Τυπογραφίαν, ἀναλαμβάνον τὴν κρίσιν καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ἐκδόσεων τῶν διαφόρων ὑπὸ τύπωσιν ἔργων (²). Δι' ὃ καὶ ὁ Ἀνθιμος γράφει: «...Ἀὐτὸν ἐτόλμησα ὁμῶς... νὰ τὸ τυπώσω χωρὶς ἐπιδιόρθωσιν καὶ ἐπίκρισιν καὶ ἄλλου τινὸς τῶν ἐχόντων εἰς τὰ τῆς ἐκκλησίας ὀρθὰ δόγματα ἱκανὴν ἐμπειρίαν. Διὰ τοῦτο ἐπαράκαλεσα τὸν σοφώτατον... κύριον Σεβαστὸν Κυμνήτην... καὶ ἡ λογιότης του... πολλὰ τινα τῶν... κατὰ παραδρομὴν καὶ λήθην παροραθέντων ἐπεδιόρθωσεν, ἀλλὰ καὶ ὅσα δυσνόητα ἐσαφήνισε καὶ ἐπρόσθεσεν ὅσα χρήσιμα πρὸς περισσότεραν τῶν ἀπορουμένων πληροφορίαν...» (³).

Εἰς τὸ Βουκουρέστιον, εἰς τὴν μονὴν Συναγώβου, εἰς τὸ Τυργόβιστον, εἰς τὸ Ρήμνικον καὶ παντοῦ ὅπου καὶ ἂν ἐγκατεστάθῃ ἡ Τυπογραφία, ἀκολουθοῦσα καὶ αὕτη τὴν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱεραρχίᾳ τῆς Οὐγκροβλαχίας ἐξέλιξιν τοῦ Ἀνθίμου, παρήγε συνεχῶς καὶ προσέφερεν ὑπηρεσίας πολυτίμους εἰς τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τῶν ὑποδούλων ἔθνων τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης (⁴).

Ἄτυχῶς, τὰ γενικώτερα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἱστορικὰ γεγονότα, ἅτινα ὡς ξένον τι σῶμα ἐκυλίσθησαν ἔμπροσθεν τῆς ἀναγεννητικῆς αὐτῆς πορείας τῶν ἡγεμονιῶν, ἀπέφραξαν τὸν δρόμον καὶ ἀνέκοιψαν τὴν προοδευτικὴν αὐτὴν προσπάθειαν εἰς τὴν ὁποίαν καὶ προσέδωκαν ὅλως διάφορον χαρακτῆρα. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀνθιμος ὑπῆρξε θῦμα τραγικὸν τῆς συγκρούσεως ἧτις ἐπηκολούθησεν. Ὅπως ἐσφαλμένη ἀπὸ μέρους του στάθμισις τῆς πολυπλόκου ἀντικειμενικῆς πολιτικῆς πραγματικότητος τὸν ἐξέτρεψε τῆς εὐθείας ὁδοῦ

1. Βλ. Bianu-Hodos, ἐνθ' ἀν. σ. 417.

2. Τοιοῦτοι ὑπῆρξαν οἱ Σεβαστὸς ὁ Κυμινήτης, Ἰωάννης Κομνηνὸς ὁ καὶ εἴτα Δρυστράς Ἱερόθεος, Γεώργιος Μαϊώτας, Παναγιώτης Σινοπεύς καὶ ἄλλοι (βλ. Χένοροι, ἐνθ' ἀν. σ. 174-176).

3. Βλ. Legrand, ἐνθ' ἀνωτ.

4. «...ἀλλὰ μετὰ τῆς πραγματικῆς χαρᾶς καὶ σωματικῆν ἐλάβομεν χαράν, τὸ ἐπιγραφόμενον βιβλίον Χαράν, ὁποῦ μᾶς ἔπεμψε διὰ σοῦ ὁ θεοφιλέστατος ἀρχιεπίσκοπος Φερσάλων..., γράφει 24 Αὐγ. 1716 ἀπ' τὰ Βρανιανὰ τῶν Ἀγράφων ὁ Ἄναστ. Γόρδιος πρὸς τὸν ἠγούμενον τῆς μονῆς Τατάρνης Χρῆσανθον (Ἐθν. Βιβλ. Ἑλλ. Χφ. 2188 φ. 222β), περὶ τοῦ Τόμου Χαρᾶς (βλ. κατ. σ. 260 σημ. 3).

ἦν εἶχε χαράξει, καὶ τὸν ἀνέμειξεν εἰς τὴν πολιτικὴν εἰς στιγμὰς ἱστορικῶς κρισίμους.

Ἡ ἐπικινδύνως ρομαντικὴ καὶ ἐσφαλμένως ἐσταθμισμένη τακτικὴ του, ὅσῳ καὶ ἂν τοῦ ἐχάρισε τὸν στέφανον τοῦ μάρτυρος τῆς Ρουμανικῆς ἐθνικῆς ὑποθέσεως, τὸν ἠνάγκασε νὰ χάσῃ τὸν εὐθὺν προσανατολισμὸν τοῦ τὸν ὁποῖον αἱ πνευματικαὶ καὶ καλλιτεχνικαὶ ἱκανότητές του τοῦ εἶχον καθορίσει, τὸν φωτισμὸν δηλ. τοῦ λαοῦ, μὲ τὴν μοναδικὴν δύναμιν καὶ χάριν τὴν ὁποῖαν διέθετε, «πρὸς βοήθειαν τοῦ πλησίον», καὶ τὸν κατέστησεν ὄλως ἀνεδαφικόν.

Οὕτως, ἐν ἔτει 1716 φέρων τὴν ἀπόφασιν καταδικαστικῆς τινος εἰς βάρος του ἀποφάσεως ὠδηγεῖτο εἰς τὸν τόπον τῆς ἐξορίας του, τὸ Σίναιον ὄρος. Ἐν ᾧ δὲ διήρχετο τὸν ποταμὸν Dulcīa, ἐπνίγη ὑπὸ τῶν τούρκων συνοδῶν του (*).

Ἡ δολοφονία του αὕτη, ὑπῆρξε πρόξενος μεγάλης ἀπωλείας διὰ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Οὐγκροβλαχίας, μία μεγάλη καὶ σοβαρὰ ἀφορμὴ πρὸς κατάκρισιν τῆς δεσποτείας τῶν Φαναριωτῶν εἰς τὰς ἡγεμονίας (²) καὶ ἀρχὴ παρακμῆς τῆς Τυπογραφίας τοῦ Βουκουρεστίου, ἥτις μέχρι τότε εἶχεν ἐπιτυχῶς συναγωνισθῆ τὰς τῆς Βενετίας καὶ εἶχε συμβάλει σπουδαίως εἰς τὸν ἐκπολιτισμὸν τοῦ λαοῦ τῶν ἡγεμονιῶν (³).

Αἱ σχέσεις τοῦ πατριαρχείου Ἱεροσολύμων μὲ τὴν ἀναγεννητικὴν προσπάθειαν τῶν ἡγεμονιῶν ἐχρονολογοῦντο ἀπὸ πολλοῦ (*). Ὁ Δοσίθεος εἶχε συντελέσει εἰς τὴν ἴδρυσιν ἑλληνικῆς τυπογραφίας εἰς τὴν παρὰ τὸ Ἰάσιον μονὴν τῆς Cetazuiia, καὶ ἐπομένως εἶχε δεῖξει θερμὸν ἐνδιαφέρον καὶ διὰ τὴν Τυπογραφίαν τοῦ Βουκουρεστίου. Ἐκεῖ μάλιστα ἐξετύπωσε ἐν ἔτει 1690 καὶ τὸ Ἑγχειρίδιόν του κατὰ τῆς Καλβινικῆς φρενοβλαβείας (⁵). Τὰ περισσότερα δὲ τῶν ἔργων, ἅτινα ἐκτυποῦνται ἐπὶ Ἀνθίμου, προσφωνοῦνται εἰς τὸν Δοσίθεον ἢ εἰς τὸν Χρῦσανθον.

Ἡ περίοδος τοῦ Ἀνθίμου ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ, ἀρχεται διὰ τῆς ἐκδό-

1. Βλ. Θ. Ἀθανασίου, Περὶ τῶν ἑλληνικῶν σχολῶν ἐν Ρουμανίᾳ... Ἀθήνησιν 1898, σ. 114-118. Πβλ. δὲ καὶ Eud. Hurmuzaki, Documente privitoare la Istoria Românilor... , vol. XIV, Documente Grecesti... de N. Jorga, partea II (Bucuresti 1917) p. 794-796 ἔνθα καὶ τινὰ βιβλιογραφικὰ ἐν ὑποσημείωσει.

2. Βλ. Alex. A. C. Stourdza, L'Europe Orientale et le rôle historique des Maurocordato 1660-1830 (Paris 1913) p. 115.

3. Βλ. N. Jorga, Histoire des Roumains et de leur Civilisation (Paris 1920) p. 197.

4. Χρυσοστ. Παπαδοπούλου, Αἱ Ὁρθόδοξοι Ἐκκλησίαι Σερβίας καὶ Ρουμανίας κατὰ τὸ ἱστορικὸν αὐτῶν παρελθόν καὶ τὴν νέαν συγκρότησιν, (Ἱεροσόλυμα 1923, ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περ. Νέα Σιών) σ. 78-79.

5. Βλ. Bianu - Hodos, ἔνθ' ἂν. σ. 298.

σεως τοῦ ἔργου τοῦ ἀρχιμανδρίτου τότε τοῦ παναγίου Τάφου Χρυσάνθου, ἐν ἔτει 1691 (1). Ὀλίγα δὲ ἔτη βραδύτερον, ἐκδίδεται ἡ Ὁρθόδοξος Ὁμολογία πίστεως, μετὰ προλόγου καὶ ἐκτεταμένης προσφωνήσεως τοῦ Δοσιθέου πρὸς τὸν ἡγεμόνα Κωνσταντῖνον Μπασσαράμπαν καὶ τοὺς ἐντευξομένους (2). Κατὰ τὸ ἔτος 1703, Γεώργιος ὁ Καστριώτης ἐκδίδει τὴν Δογματικὴν Διδασκαλίαν τοῦ διδασκάλου του Σεβαστοῦ τοῦ Κυμνήτου προσφωνῶν αὐτὴν καὶ εἰς τὸν Δοσιθέον (3), τῷ αὐτῷ δὲ προσφωνεῖ καὶ ὁ Ράδουλ Μπασσαράμπας τὸ Δογιδίον του ἐν ἔτει 1704 (4). Τοῦ Δοσιθέου ἐπιμελεία καὶ δαπάναις ἐκτυποῦται τῷ 1705 ὁ Τόμος Χαράς (5), καὶ εἰς αὐτὸν ἀφιεροῖ προλογικόν τι ἐπίγραμμα Γεώργιος ὁ Μαϊώτας εἰς ἔργον του ἐκδοθὲν τῷ 1706 (6). Κατὰ τὸ 1707, ἴσως, ὁ Ἱεροσολύμων Χρυσάνθος ἐκδίδει αὐτόθι τὸν περὶ ἱερωσύνης λόγον του (7) καὶ ἐν ἔτει 1715 τὸ Συνταγματίον του (8).

Ἡ ἀνάρρησις μάλιστα εἰς τὸν ἡγεμονικὸν θρόνον τῆς Βλαχίας τῶν Μαυροκορδάτων πρὸς τοὺς ὁποίους ἰδιαιτεροὶ δεσμοὶ καὶ ἀγῶνες διὰ τὰ Προσκυνήματα εἶχον στενῶς συνδέσει τοὺς πατριάρχας Ἱεροσολύμων, προεμήνυε βεβαίως μεγαλύτεραν καὶ τὴν ἀνθησιν ἐκεῖ τῶν γραμμάτων καὶ συνεπῶς, καὶ ἀνάλογον τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Τυπογραφίας τοῦ Βουκουρεστίου. Τὸ πνευματικὸν κῦρος τοῦ Χρυσάνθου καὶ ἡ ἀγάπη του πρὸς τὰ γράμματα, ἦσαν οἰωνοὶ ἄριστοι διὰ τὴν προσπάθειαν τοῦ Ἀνθίμου. Ἡ ἱστορία ὅμως ἀτυχῶς, δὲν ἐβάδισε πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν.

Κατὰ Μάρτιον μῆνα τοῦ ἔτους 1705 ὁ Ἀνθιμος ἐξελέγη ἐπίσκοπος Ρημνίκου. Ἡ ἐπισκοπικὴ του λοιπὸν ἔδρα ἔπρεπε τότε νὰ καταστῇ καὶ τῆς Τυπογραφίας του ἔδρα, ἀπὸ τὴν πρόοδον τῆς ὁποίας ὁ φωτισμένος ἱεράρχης δὲν ἤθελε νὰ ἀποξενώσῃ ἑαυτόν. Ἐκτυποῦται λοιπὸν κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1705 ἐν Βουκουρεστίῳ τὸ τελευταῖον ἔργον τῆς περιόδου αὐτῆς καὶ ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου τὰ προϊόντα τῆς Τυπογραφίας προέρχονται πλέον ἀπὸ τῆς ἐπισκοπῆς Ρημνίκου.

Τὸ τελευταῖον ἔργον ὅπερ ἐξυτυπώθη ἐν Βουκουρεστίῳ, εἶναι ἡ Ἀκο-

1. Βλ. Legrand, ἔνθ' ἀν. σ. 5 - 6.

2. Βλ. Legrand, ἔνθ' ἀν. σ. 61 - 75. Πβλ. I. Καρμίρη, ἐν Θεολογία IΘ' (1941-1948) σ. 693 κ.εξ.

3. Βλ. Ἀ. Παπαδοπούλου Βρετοῦ, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Α' (Ἀθήναι 1854) σ. 50 - 51, Bianu - Hodos, ἔνθ' ἀν. σ. 450 - 451 καὶ Legrand, ἔνθ' ἀν. σ. XVIII, tom. I (Paris 1918) p. 25 - 26. Πλεῖονα περὶ τῆς ἐκδόσεως ταύτης βλ. ἐν P. Martin Jugie, L'immaculée conception dans l'Écriture sainte et dans la tradition Orientale. Romae 1952, p. 340 - 347.

4. Βλ. Bianu - Hodos, ἔνθ' ἀν. σ. 457 - 460.

5. Βλ. Legrand, ἔνθ' ἀν. σ. 43 - 45 καὶ Bianu - Hodos, ἔνθ' ἀν. σ. 463 - 466.

6. Βλ. Legrand, ἔνθ' ἀν. σ. 47.

7. Βλ. Legrand, ἔνθ' ἀν. σ. 58. Ἡ χρονολογία παρὰ Bianu - Hodos ἔνθ' ἀν. σ. 441 ὡς καὶ παρὰ Picot ἔνθ' ἀν. σ. 544, ἐσφαλμένη.

8. Βλ. Legrand, ἔνθ' ἀν. σ. 125 - 127.

λουθία τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, ἐπιμελεία Μητροφάνους Γρηγοῤῥᾶ τοῦ ἐκ Λωδῶνης (1).

Ὁ Ἀργυροκαστρίτης οὗτος λόγιος (2) ἱερομόναχος ἐμφανίζεται πρῶτην φορὰν διὰ τοῦ ἔργου του αὐτοῦ παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ δραστηρίου Ἀνθίμου καὶ ἐν μέσῳ τῶν σοφῶν οἴτινες διὰ τοῦ κύρους των ἐνίσχουν τὰς ἐκδόσεις τοῦ Βουκουρεστίου.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς λοιπὸν ταύτης—καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζομεν—ἄρχεται ἡ σχέσις τοῦ Μητροφάνους μετὰ τὴν Τυπογραφίαν τοῦ Βουκουρεστίου, ἣτις καὶ ἐξηκολούθησεν ὁλονὲν στενωτέρα μέχρι καὶ τοῦ 1723 τοῦλάχιστον.

Κατὰ τὸ μακροχρόνιον τοῦτο διάστημα ὁ Μητροφάνης ἐπιμελεῖται διαφόρων ἐκδόσεων, τὰς ὁποίας καὶ συνήθως συνοδεύει καὶ με ἴδια αὐτοῦ ἐπιγράμματα. Οὕτω λ.χ. ἐπιμελεῖται τοῦ *Τόμου Χαράς*—ἐκδοθέντος κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον 1705 ἐν Ρημνίκῳ—προσθεῖς καὶ δύο ἐπιγράμματά του εἰς Μπασσαράμπαν καὶ εἰς Δοσίθεον (3).

Ἀπὸ τοῦ ἔργου ὁμως τούτου διακόπτεται ἐπὶ τι ἡ συνεργασία τοῦ Μητροφάνους μετὰ τὴν Τυπογραφίαν (4), ἐξ ὧν τοῦλάχιστον διδασκόμεθα ἐκ τῶν γνωστῶν ἡμῖν ἐκδόσεων, μέχρι τοῦ μηνὸς Αὐγούστου τοῦ 1709 ὁπότε καὶ πάλιν ὁ Μητροφάνης ἐπιμελεῖται τῆς ἐκδόσεως τῆς *Βίβλου Ἐνιαυ-*

1. Βλ. Legrand, ἐνθ' ἄν. σ. 38-39. Τοῦ ἔργου προηγούνται ἐπιγράμματά τινα, ἐν οἷς καὶ «Μητροφάνους κατὰ τῶν ἱεροσύλων παπιστῶν».

2. Περὶ τούτου βλ. τὰ ὑπὸ Δημητρίου Προκοπίου ἐν Σάθα Κ., ἐνθ' ἄν. σ. 501-502, (τὰ αὐτὰ καὶ ὑπὸ Γ. Βενδότου ἐν Προσθήκῃ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας Μελετιου..., τόμ. Δ', Βιέννη 1795, σ. 141), τὰ ὑπὸ Δαπόντε Κ., ἐπίσης ἐν Σάθα ἐνθ' ἄν. σ. 113-119, τὰ ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου Βρετοῦ ἐνθ' ἄν. σ. 190, τὰ ὑπὸ Κωνσταντίνου Α' τοῦ ἀπὸ Συναίου ἐνθ' ἄν. σ. 154, τὰ ὑπὸ Σοφ. Οἰκονόμου ἐν τῇ εἰσαγωγῇ (σ. 37-39) τῆς ὑπὸ τούτου ἐκδόσεως (ἐν Βενετίᾳ 1876) τοῦ ἔργου Νικολάου Μαυροκορδάτου Ψόγος Νικοτιανῆς, τὰ ὑπὸ Ἀθαν. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Ἐκκλησιαστικῶν τε καὶ πολιτικῶν βιβλ. ΙΒ' ἐν Hurmuzaki, Documente..., vol. XIII, texte Grecesti... de A. Papadopoulos-Kerameus (Bucuresti 1909) p. 8', 188 (πβλ. καὶ σ. 166), τὰ ὑπὸ Γ. Ζαβίρα, Νέα Ἑλλάς (Ἀθήνησι 1872) σ. 439-442 καὶ τὰ ὑπὸ D. Russo, Mitrofan Grigoras Cronica Tâcii Românești (1714-1716) ἐν Revista Istorică Romana, tom. 4 (Bucuresti 1934) p. 1-43, (τὰ αὐτὰ ἐν ἀνατύπῳ καὶ ἐν D. Russo, Studii Istorică Greco-Române. Opere complete, tom. II, Bucuresti 1939, p. 409-462. Κρίσεις περὶ αὐτῶν ὑπὸ Χ[ρ]ισ. Παπαδοπούλου) ἐν Θεολογία, τόμ. ΙΕ', 1937, σ. 286-287). Τινὰ μετὰ σφαλμάτων καὶ ὑπὸ Πολ. Συνοδικοῦ Μητροφάνης Γρηγοῤῥᾶς, ἐν περ. Ἡπειρ. Χρονικά, τόμ. Β' (Ἰωάννινα 1927) σ. 302-303.

3. Βλ. Bianu - Hodos, ἐνθ' ἄν. σ. 464.

4. Εἰς τὴν ἀπὸ αψ' Ὀκτωβρίου κβ' ἐπιστολῇ τοῦ Ρημνίκου Ἀνθίμου πρὸς Χρῦσανθον (Μ.Π.Τ. Γραμματοφ. φ. ἐνθ' ἄν., πβλ. καὶ Σάθα ἐνθ' ἄν. σ. 521) ὑπάρχει ὑστερόγραφον διὰ χειρὸς τοῦ Μητροφάνους «ὁ εὐτελής δούλος τῆς σῆς μακαριότητος Μητροφάνης ὁ ἐλάχιστος τῶν ἱερέων δουλικῶς προσκυνῶ σου τὴν μακαριότητα», ἐξ οἷς φαίνεται ὅτι ὁ Μητροφάνης ἠσχολεῖτο τότε μᾶλλον εἰς ἱερατικά καθήκοντα παρὰ εἰς τὴν Τυπογραφίαν.

σίου⁽¹⁾, ἔργου τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ πλέον ἄριτον ἐξ ὄσων ἐξηλθόν τῆς τυπογραφίας τοῦ Ἀνθίμου. «Cette énorme volume, supérieurement imprimé, fait honneur à la Typographie de Tirgoviste», γράφει περὶ αὐτοῦ ὁ Picot⁽²⁾. Κατὰ τὸ verso δὲ τοῦ δευτέρου φύλλου τῆς ἐκδόσεως ταύτης ὑπάρχουν πέντε δίστιχα τοῦ Μητροφάνους πρὸς τὸν Μπασσαράμπαν.

Ἡ Τυπογραφία ἔχει πλέον μεταφερθῆ εἰς Τυργόβιστον καὶ ὁ Μητροφάνης φέρει τὸν τίτλον τοῦ πρεσβυτέρου. Ὁ Ἀνθιμος ἀγνωμονῶν πρὸς τὸν πανάγιον Τάφον εὐρίσκεται εἰς δευτάτην ἀντιδικίαν πρὸς τὸν Χρυσάνθον—περὶ τούτων ὁμως ἄλλοτε.

Κατὰ Μάϊον πάλιν τοῦ 1710 «ὁ ἐλάχιστος τῶν ἱερομονάχων» Μητροφάνης ἐπιμελεῖται τῆς ἐκδόσεως τῆς *Πανοπλίας Λογματικῆς* τοῦ Κομνηνοῦ, ἥστινος τὸ τέλος κλείει δι' ἰδίων του στίχων⁽³⁾. Κατὰ δὲ Σεπτέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ἐπιμελεῖται τῆς ἐκδόσεως τῆς *Ἀκολουθίας τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης*⁽⁴⁾.

Μετὰ ταῦτα, πάλιν παρεμβάλλεται κενὸν εἰς τὰς σχέσεις Μητροφάνους μὲ τὴν Τυπογραφίαν μέχρι Μαρτίου τοῦ 1715, ὁπότε «ἐν τῇ ἀγιωτάτῃ μητροπόλει Τεργοβίστου» ἐπιμελεῖται τῆς ἐκδόσεως τοῦ *Συνταγματίου* τοῦ Χρυσάνθου ὅπερ καὶ συνοδεύει διὰ στίχων του πρὸς τὸν ἡγεμόνα Στέφανον τὸν Καντακουζηνόν. Ὀλίγον δὲ ἀργότερον—μετὰ τὴν ἔκδοσιν καὶ ἐνὸς ἴσως ἀκόμη ἔργου—ἡ Τυπογραφία ἀκολουθοῦσα τὸν Ἀνθιμον μετεφέρθη καὶ πάλιν εἰς Βουκουρέστιον.

Ὁ Μητροφάνης εἶχε πλέον καταστῆ εἷς ἐκ τῶν μᾶλλον πεπειραμένων εἰς τὴν τέχνην τῆς τυπογραφίας ἀλλὰ καὶ εἷς ἐκ τῶν διακεκριμένων λογίων⁽⁵⁾ τοῦ Βουκουρεστίου. Αἱ δὲ σχέσεις του μετὰ τοῦ Χρυσάνθου ἦσαν πολὺ στεναί. Τακτικῆ ἀλληλογραφία μεταξύ των, ἐφανέρωνε τὴν ἐκτίμησιν τοῦ κλεινοῦ ἱεράρχου πρὸς τὸν ταπεινὸν ἱερομόναχον.

Μετὰ τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ *Συνταγματίου* του, ὁ Χρυσάνθος ἔχων περὶ τῷ πᾶσαν τροποποίησιν τοῦ ἔργου τοῦ Δοσιθέου παρέδωκε τὰ χειρόγραφα του εἰς τὴν Τυπογραφίαν τοῦ Βουκουρεστίου, καὶ ἀνέθεσε τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἐκτυπώσεως εἰς τὸν ἔμπειρον Μητροφάνην. Καὶ ἡ ἐργασία οὐ-

1. Βλ. Legrand, ἔνθ' ἄν. 68-69 καὶ Picot, ἔνθ' ἄν. σ. 550-551.

2. Βλ. Picot, ἔνθ' ἄν. σ. 551.

3. Βλ. Legrand, ἔνθ' ἄν. σ. 95-96 καὶ Bianu - Hodos, ἔνθ' ἄν. σ. 482-483.

4. Βλ. Legrand, ἔνθ' ἄν. σ. 80-81.

5. Ὁ Μητροφάνης ἦτο κάτοχος καὶ ἰδίας ἀξιολόγου βιβλιοθήκης κατάλοιπά τινε τῆς ὁποίας ἐσώθησαν μέχρις ἡμῶν, ὡς λ.χ. Χειρόγραφόν τι ΙΖ' αἰ. περιέχον Λογικὴν Θεοφίλου Κορυθαλέως σωζόμενον ἐν τῇ παρὰ τὸ Αἴγιον μονῇ τῶν Ταξιαρχῶν (βλ. περ. Ἑλληνικά, τόμ. ΙΑ', 1939, σ. 89) καὶ ἕτερον τοῦ ΙΗ' αἰ., Σειρὰ εἰς τὸ Ψαλτήριον, ἐν τῇ μονῇ Ξηροποτάμου, (βλ. Εὐδοκίμου Ξηροποταμηνοῦ, Κατάλογος Χειρογράφων μονῆς Ξηροποτάμου, Θεσσαλονίκη 1932, σ. 81).

τως ἤρξατο. Πλήν, οἱ καιροὶ δὲν ἦσαν κατάλληλοι καὶ διὰ τὸ νὰ περατωθῇ εὐκόλως ἐν ἔργον ὀγκωδέστατον καὶ μεγαλόσχημον, μέλλον νὰ καταστῇ μεγαλύτερον καὶ πολυτελέστερον καὶ αὐτῆς τῆς Βίβλου Ἐνιαυσίου, ἣτις ἦτο ἤδη ἐν κατόρθωμα διὰ τὴν Τυπογραφίαν τοῦ Βουκουρεστίου. Αἱ περιπέτειαι τῆς ἡγεμονίας ἔσχον σχέσιν ἄμεσον καὶ μὲ τὸν Μητροφάνην καὶ μὲ τὸν Ἄνθιμον ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν πρόοδον τῆς Τυπογραφίας των. Καὶ αἱ περιπέτειαι αὗται, ἔντονοι καὶ συνεχεῖς, συνετέλεσαν καὶ εἰς τὴν διακοπὴν τῆς ἐκτυπώσεως τῆς Δωδεκαβίβλου. Ὁ θάνατος τοῦ ἡγεμόνος Στεφάνου Καντακουζηνοῦ, ἡ ἀφίξις τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου, οἱ Αὐστριακοὶ καὶ ἡ κατοχὴ αὐτῶν, ὁ φόνος τοῦ Ἄνθιμου, ἡ σύλληψις τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου, ὁ πόλεμος, πάντα ταῦτα ἠνάγκασαν εἰς ἀνακοπὴν τῆς ἐκπολιτικῆς πορείας τῆς ἡγεμονίας καὶ τῶν ἐργασιῶν ἀκολουθῶν τῆς Τυπογραφίας τοῦ Βουκουρεστίου (1).

Ὁ Μητροφάνης παρέμεινε σταθερὸς καὶ μετὰ συνέσεως ἐνώπιον τῆς θυέλλης. Ἀπὸ τὴν «*Ἱστορίαν τῶν ἐτῶν 1714—1716*», τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος οὗτος μᾶς ἀφῆκε (2) μανθάνομεν πλεῖστα περὶ τῆς τοιαύτης του συνέσεως. Κατ' οὐδένα τρόπον ἠθέλησε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ξενικὴν κατοχὴν παρὰ καὶ τὴν ποιάν τινα προσωπικὴν πρὸς τὸν ἡγεμόνα Νικόλαον Μαυροκορδάτον διὰ φιλολογικῶν λόγους ἀντίθεσιν του (3).

Ἠκολούθησαν ἔπειτα, ἡ δεξιὰ πολιτικὴ τακτικὴ τοῦ Ἰωάννου Μαυροκορδάτου γενομένου ἡγεμόνος, ἡ συνθήκη τοῦ Passarowicz, ἡ ἐπιστροφή

1. Βλ. Picot, ἔνθ' ἀν. σ. 559.

2. Ἐξεδόθη ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 40 κ. τῆς Βιβλ. Ζαγοράς (βλ. Ν. Ἑλληνομνημῶν, τόμ. ΙΓ', 1916, σ. 246-247) ὑπὸ D. Russo ἔνθ' ἀν. Μικρόν τι ἀπόσπασμα ταύτης καὶ ἐν Μ.Π.Τ. χφ. 184 φ. 5 (βλ. Κεραμέως, I.B., Δ' σ. 155).

3. Ὁ Ν. Μαυροκορδάτος ἔγραψεν ἀνωνύμως ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον Ψόγος Νικοτιανῆς. Τοῦτο ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Ἰασιφ τῷ 1786 (βλ. Βίανυ-Hodos, ἔνθ' ἀν. τόμ. II, Bucuresti 1910, σ. 316 καὶ Legrand ἔνθ' ἀν. τόμ. Β' σ. 458). Τὴν ἐκδοσὴν ταύτην μὴ ἔχων ὑπ' ὄψει, ἐπανεξέδωκε τὸ ἔργον Σοφοκλῆς Οἰκονόμος (βλ. ἀν. σ. 260 σημ. 2). Περὶ τῆς δευτέρας ταύτης ἐκδόσεως βλ. Α. Παπαδοστούλου Κεραμέως: Διορθώσεις εἰς τὸν Ψόγον Νικοτιανῆς τοῦ Ν. Μαυροκορδάτου, ὡς καὶ Ἰω. Σακκελίωνος: Νικολάου Μαυροκορδάτου Διάλογος, ἐν Δελτ. Ἰστ. Ἑθνολ. Ἑτ., τόμ. Β' (Ἀθήναι 1885) σ. 447-451, 451-458 καὶ 576. Ἀμφότεροι καὶ οὗτοι δὲν εἶχον ὑπ' ὄψει τὴν πρῶτην ἐκδοσὴν τοῦ ἔργου. Κατὰ τοῦ ἔργου αὐτοῦ ὁ Μητροφάνης ἔγραψεν Ἐπαινον Νικοτιανῆς, ἔργον εἰσέτι λανθάνον, καθ' οὗ πάλιν ἀνταπήντησεν ὁ Μαυροκορδάτος δι' ἑτέρου ἔργου του ὑπὸ τὸν τίτλον Διάλογος κατὰ τῆς μεμηνυίας ἀξίνης, τῆς παρὰ χωρῆσει Θεοῦ ἐξαρχοῦσης τῶν ἐν τῇ Βασιλευσούσῃ κηφῆνων, ἐκδοθέντος ὑπὸ Ἰω. Σακκελίωνος (ἔνθ' ἀν. σ. 451-458 καὶ 576), ὡς καὶ διὰ τῆς Ἐπιστολῆς πρὸς Μητροφάνην τὸν διάκονον, ἐκδοθείσης ὑπὸ Σοφ. Οἰκονόμου (ἔνθ' ἀν. 84-87). Τὸ πρῶτον τῶν ὡς ἄνω ἔργων τοῦ Μαυροκορδάτου παραδίδεται ἡμῖν καὶ διὰ χφ. τοῦ ΙΗ' αἰ. ἀποκειμένου παρὰ τῆ Ἑθν. Βιβλ. Ἑλλάδος ὑπ' ἀριθ. 2350 σ. 117-124.

τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας, ὁ θάνατος τοῦ ἡγεμό-
νος καὶ ἡ ἐπὶ τὸν θρόνον νέα ἀνάρρησις τοῦ Νικολάου.

Ἄπὸ τοῦ μηνὸς Αὐγούστου τοῦ 1716 μέχρι τῆς ἐπιστροφῆς ἐκ τῆς
αἰχμαλωσίας τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου κατὰ τὸ ἔτος 1719, ἡ Τυπο-
γραφία σχεδὸν⁽¹⁾ ἀργεῖ ἐντελῶς. Ὁ Νικόλαος ὅμως, ἐπαναθέτει εἰς λει-
τουργίαν ταύτην ἐκτυπουμενοῦ πρώτου τοῦ ἔργου του *Περὶ καθηκόντων*,
κατὰ μῆνα Δεκέμβριον 1719⁽²⁾.

Ἡ Τυπογραφία διευθύνεται πλέον ὑπὸ μόνου τοῦ ἱερέως Στώικα Ἰα-
κωβίτζη. Ὁ Μητροφάνης ἔχει τεθῆ εἰς τὸ περιθώριον³ βαρεῖα ἀσθένεια τὸν
εἶχεν ἀπομακρύνει ἐπὶ πολὺ ἐκ τῆς ἐνεργοῦ δράσεως, καὶ εἰς τοῦτο τὸ με-
ταξὺ ἀνθρώποι κακοὶ προσεπάθησαν νὰ τοῦ στέρησουν καὶ τὴν ἡγεμονικὴν
εὐμένειαν τὴν ὁποῖαν ἐχρεώσται ἀσφαλῶς εἰς τὰς μετὰ τοῦ Χρυσάνθου
σχέσεις του.

Κατὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς *Περὶ καθηκόντων* βίβλου, ὁ Μητροφάνης ἐκλήθη
παρὰ τοῦ ἡγεμόνος ὅπως γράψῃ τὰ σχετικὰ εἰς αὐτὴν ἐπιγράμματα ἢ ποιή-
ματα. Λόγω ὅμως τῆς ἀσθενείας του οὗτος δὲν ἐξετέλεσε τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ
ἡγεμόνος⁽⁴⁾ καὶ τὸ τοιοῦτον ὑπῆρξε πέτρα σκανδάλου τῆς ἐναντίον του
καταδρομῆς.

Δι' ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν ἡγεμόνα ὁ δυστυχὴς Μητροφάνης προσε-
πάθησε νὰ δικαιολογηθῆ καὶ ν' ἀποσείσῃ τὴν κατηγορίαν «...ἀλλ' ἡμεῖς
καὶ αὐτὸ τὸ ζῆν προὐδώκαμεν ἅν, πάντα ποιοῦντες καὶ πράττοντες, τοῦ μόνου
οφθῆναι εὐάρεστοι τῆ σῆ Ὑψηλότητι...»⁽⁴⁾.

Μὲ τὴν ἐπαναλειτουργίαν λοιπὸν τῆς Τυπογραφίας ἦτο πλέον δυνατὸν
νὰ ἐπαναρχίσῃ καὶ ἡ ἀπὸ τοσοῦτων ἤδη ἔτων διακοπεῖσα ἔκδοσις τῆς *Δω-
δεκαβίβλου*. Ὁ Χρυσάνθος ἤρξατο ἐνεργῶν δραστηρίως πρὸς τοῦτο καὶ ὁ
Μητροφάνης παρὰ τὰς θανασίμους ἀσθενείας ὑφ' ὧν κατετρέχετο ἀνέλαβε
καὶ πάλιν τὴν συνέχισιν τοῦ δυσχεροῦς τούτου ἔργου. Ἄπὸ τῆς κλίνης του
ἀκόμη, κατηύθυνε τὰς χεῖρας, τὰς τόσον δυσκινήτους μάλιστα, τῶν ἀνεπιτη-
δείων τεχνιτῶν του, τοὺς ὁποίους ἠναγκάζετο νὰ διδάσκῃ καὶ τὴν ἑλληνικὴν
ἀκόμη γλῶσσαν διὰ τὴν καλὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐργασίας.

1. Πλὴν μονοφύλλου τινὸς (βλ. Bianu - Hodos, ἐνθ' ἄν. σ. 1) οὐδὲν ἕτερον
προῖδν τῆς Τυπογραφίας γνωρίζομεν, ἐκτὸς ἐάν αἱ Προσθῆκαι καὶ Διορθώσεις, αἱ ἐν
τῷ Δ' τόμῳ τῆς ὡς ἄνω Βιβλιογραφίας (Bianu I. — Simonescu D., Bibliografia
Românescă veche 1508-1830, tom. IV, Compléments et Corrections, Bucaresti
1944, περί ἧς βλ. Revue des Études Byzantines, tom. V, Paris 1947, p. 281-
282) περιέχουσί τι νέον. Τὸν τόμον ὅμως τοῦτον, ὡς καὶ τὴν νεωτέραν Ρουμανικὴν
ἐπὶ τοῦ θέματος βιβλιογραφίαν, δὲν ἠδυνήθην νὰ λάβω ὑπ' ὄψιν μου.

2. Βλ. Legrand, ἐνθ' ἄν. σ. 153-162.

3. Ἐργαζαν δὲ ταῦτα ἄλλοι τινές (βλ. Legrand, ἐνθ' ἄν. 153-162).

4. Βλ. Δαπόντε Κ., ἐν Erbiceanu C., Cronicarii Greci (Bucuresti 1888) p.
125-126, ἢ ἐν Σάθα Κ., ἐνθ' ἄν. σ. 113-114.

Ἡ ἐργασία αὕτη, συνεχίσθη ἀπὸ τοῦ 1719 μέχρι τέλους τοῦ 1722. Δοκίμια τυπογραφικά, ἐστέλλοντο εἰς τὸν ἴδιον τὸν Χρυσάνθου εἰς Ἀδριανούπολιν πρὸς διόρθωσιν. Ὁ δυστυχὴς Μητροφάνης μετὰ μέγαλον ζήλου ἠγωνίζετο νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Χρυσάνθου διὰ τὴν μᾶλλον καλλιτεχνικὴν ἐμφάνισιν τοῦ ἔργου, παρὰ τοῦτο ὅμως δὲν ἠδύνατο ν' ἀποφύγῃ τὰ λάθη, λόγῳ τῆς ἀδεξιότητος τῶν τεχνιτῶν καὶ τῶν μεγάλων ἐλλείψεων τοῦ τυπογραφείου. Ἄλλοτε «*τύπτων ταῖς βοαῖς*» τοὺς στοιχειοθέτας καὶ ἄλλοτε ἀρνούμενος νὰ δεχθῆ ἔσφαλμένας ὑποδείξεις καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ Χρυσάνθου, κατώρθωσε τελικῶς ὁ Μητροφάνης νὰ ἐμφανίσῃ ἔργον μὲ μεγάλας διὰ τὴν ἐποχὴν του ἀξιώσεις.

Κατὰ τὴν μακροχρόνιον περιόδον καθ' ἣν εὐρίσκετο ἡ *Δωδεκαβίβλος* ὑπὸ τὰ πιεστήρια τῆς Τυπογραφίας τοῦ Βουκουρεστίου, μακρὰ ἀλληλογραφία ἀντηλλάγη μετὰ τοῦ Μητροφάνους⁽¹⁾ καὶ τοῦ ἀνυπομονοῦντος δικαιολογημένως διὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ ἔργου Χρυσάνθου. Ὁ Σάθας ἐσημείωσεν ἄλλοτε⁽²⁾ 21 ἐπιστολάς ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας αὐτῆς χρονολογούμενας ἀπὸ τοῦ ἔτους 1714 μέχρι καὶ τοῦ 1721. Εἰς τὰς ἐπιστολάς ταύτας πρέπει νὰ περιεῖχοντο βεβαίως σημαντικώταται πληροφοροαὶ τόσον διὰ τὴν πορείαν—τὴν τόσον ἀργὴν—τῆς ἐκτυπώσεως τῆς *Δωδεκαβίβλου*, ὅσον καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Τυπογραφίας τοῦ Βουκουρεστίου, καθὼς ἐπίσης καὶ διὰ τὰ σύγχρονα γεγονότα καὶ πρόσωπα. Δυστυχῶς ὅμως, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, αἱ ἐπιστολαὶ αὗται μετὰ τὴν ὑπὸ Σάθα περιγραφὴν των δὲν ἐμφανίζονται πλέον οὐδαμοῦ⁽³⁾. Ἀπὸ τοῦ Γραμματοφυλακείου τοῦ Ἁγιοταφίτικοῦ Μετοχίου ἀπεσπίασθη δηλαδὴ, ἄγνωστον ἡμῖν ὑπὸ τίνος καὶ ἀκριβῶς πότε, ὁ φάκελος «*Ἀλληλογραφία Μολδοβλαχίας*» τῶν πρὸ τοῦ 1720 ἐτῶν καὶ τοιοῦτοτρόπως διεσώθησαν μόνον αἱ μετὰ τὴν χρονολογίαν ταύτην σχετικαὶ ἐπιστολαὶ αἱ ἐν τῷ φακέλῳ «*Ἀλληλογραφία Μολδοβλαχίας ἀπὸ τοῦ ἔτους 1720 μέχρι 1731*», αἵτινες εἶναι μόνον πέντε.

Καὶ τούτων ὅμως ἡ μελέτη μᾶς παρέχει στοιχεῖα τινά, μολονότι ἐλλιπῆ, περὶ τῶν ὄσων ἀνωτέρω εἵπομεν, δι' ὃ καὶ ἐκδίδομεν ταύτας κατωτέρω.

1. Ἐπιστολάς τοῦ Μητροφάνους, πλὴν τῆς ἀνωτέρω ἐν σ. 263 σημ. 4, ἔχομεν καὶ μίαν «πρὸς τινὰς ἀπείρους τῆς κυβερτικῆς ὡς ἐκ μέρους τῶν ἐμπειρῶν» γραφείσαν τῷ 1685 καὶ ἑτέραν «σκωπτικὴν περὶ Γεωργίου Γεράκη καὶ ἄλλων, πρὸς Δημήτριον Εὐπραγιώτην» ἀπὸ 19 Ἰουνίου 1698, παραδιδόμενας ἡμῖν διὰ τοῦ κώδικος I. Δ. Ράλλη (βλ. περ. Νέος Ἑλληνομνήμων, τόμ. Δ', 1907, σ. 217, 220).

2. Ἐνθ' ἄν. σ. 530. Τὰς ἐπιστολάς ταύτας καταχωρίζει ὁ Σάθας ἐκ τοῦ Γραμματοφυλακείου τοῦ Μ.Π.Τ., ὡς ἐν σ. ἡα' γράφει, οὐχὶ δὲ ἐκ τοῦ κ. 553 ὡς ἐνόμισεν ὁ Ἰω. Σακκελίω γράψας ἐν Δελτ. Ἰστ. Ἐθνολ. Ἐτ., τόμ. Β', σ. 452 σημ. 1.

3. Τρεῖς τῶν ἐπιστολῶν τούτων σημειώνει ἐν ἔτει 1884 ὁ Μ. Ι. Γεδεὼν (ἐνθ' ἄν.). Ὁ Picot ὅμως, δύο ἔτη ἀργότερον, γράφει ὅτι δὲν ἐπανεῦρε τὸν σχετικὸν φάκελον (βλ. Picot ἐνθ' ἄν.).

1

Τῷ μακαριωτάτῳ, σοφωτάτῳ καὶ προσκνητῷ πατριάρχῃ τῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλήμ τῆς τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ ἡμῶν ἀναστάσεως, τὴν δουλικὴν προσκύνῃσιν καὶ τὸν μετ' εὐλαβείας ἐπὶ τῆς ἁγίας δεξιᾶς σὺν τῷ Χριστῷ ἀνέστη ἄσπασμόν!

† Ἔλαβον προσκνητὸν γράμμα τῆς πατρικῆς τῆς ἀγάπης πλήρες στιγμάτων, καὶ ἔλυπθήθην· καὶ ἀποκρίνομαι εἰς ἃ ἔλυπθήθῃ ἡ πατρικὴ τῆς ἀγάπῃ ὅτι οὐχ ὡς ἔλυπθήθῃ ἔχουσι.

Πρῶτον· ὅτι ἀναγκαῖον ἔνομίσαμεν ἐν ἐκάστῳ κεφαλαίῳ νὰ βάλλωμεν πλουμίον μικρόν, καὶ ἐν ἐκάστῳ παραγράφῳ γραμμὴν κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τῆς ἀρχῆς ἐκάστου βιβλίου, οὔσης μετὰ μεγίστου πλουμίου, καὶ ἐν τοῖς παραγράφοις γραμμὴν, ἵνα διαφέρωσι τῶν μὲν βιβλίων τὰ κεφάλαια τῶν δὲ κεφαλαίων τὰ παράγραφα. Προσέτι, ἐπειδὴ πάντα ἐπιγραφὰς ἔχουσι, δεῖ μικρὸν ἀπέχειν τὸ ἐν τοῦ ἐτέρου διὰ τὸ εὐληπτον καὶ τὴν σμικρότητα τῶν γραμμάτων καὶ μὴ συνημμένως ἔχωσιν, ὥστε μόλις διακρίνεσθαι, ἀλλὰ καὶ τῷ πίνακι κατὰ πάντα ἀκολουθοῦντες τὰς διαιρέσεις οὕτως ἐποιήσαμεν. Πῶς γὰρ ἂν τις διακρίνοιεν ἕκαστον τῶν ἐπιφερόντων ἐπιγραφῆν ἐν τοιούτοις σμικροτάτοις καὶ διεφθαρμένοις στοιχείοις, εἰ μὴ μικρά τις διάκρισις εἴη μεσολαβοῦσα;

Δεύτερον· ὅτι ἐν ἐκάστῳ κεφαλαίῳ προστίθεμεν τὸ βιβλίον, οὐκ ἀσυλλογίστως καὶ τοῦτο ἐποιήσαμεν, ἀλλ' ἵνα εἰδέναι ἔχη ὁ τὴν βίβλον ἀναγινώσκων τίνος βιβλίου τὸ κεφάλαιον, εἰ καὶ ἐν τῷ τίτλῳ γέγραπται, ἐπειδὴ πολλὰ κεφάλαια ἐν ἐνὶ βιβλίῳ περιέχεται. Ὡσαύτως δὲ καὶ διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν ἐπεθήκαμεν τοῖς παραγράφοις τὰ, **βιβλίου β' κεφαλαίου α' παραγραφον β'** καὶ καθ' ἑξῆς, ἐπειδὴ τὰ κεφάλαια τῶν βιβλίων καὶ τὰ παράγραφα τῶν κεφαλαίων ἀπέχουσι πολλὰ ὄντα κατὰ πολὺ, καὶ οὐκ ἔχει διαγνῶναι ὁ ἀναγινώσκων τὴν βίβλον τὸ τίνος βιβλίου κεφάλαιον καὶ τὸ τίνος κεφαλαίου παράγραφον· καὶ ἐν συνόψει ὑποθεῖς θεμέλιον τὸν πίνακα ἐπικοδόμησα αὐτῷ τὰ τε κεφάλαια καὶ παράγραφα· καὶ εἰσι λίαν καλῶς καὶ ἐντέχνως, καὶ ὅταν τυπωθῇ ὅλη ἡ βίβλος καὶ προσλάβῃ καὶ τὸν πίνακά της, τότε φανήσεται τὸ καλῶς καὶ ἐντέχνως ἔχειν τῇ ἢ ἐπέθηκα αὐτῇ τάξει, ὡς γενῶν, ἐστὶν ὡς σῶμα ἄνευ χειρῶν καὶ ποδῶν καὶ λοιπῶν μερῶν.

Τρίτον· τὸ, ἐν **Ἱεροσολύμοις Πατριαρχευσάντων** ἐν τῷ τίτλῳ, οἶδα κἀγὼ ὅτι ἔχρῃν εἶναι τὴν σειρὰν αὐτοῦ μικροτέραν τῶν σειρῶν τῆς βίβλου, ἀλλ' οὐκ ἦν δυνατόν ἐπεὶ οὔσης ἑξοχῆς οὐκ ἐτυποῦτο τὰ μικρότερα αὐτῶν κεφάλαια, ἀλλὰ καὶ ταῦτα μόλις τυποῦνται· καὶ εἰ δυνηθῶμεν συστεῖλαι τὴν σειρὰν, καλῶς, εἰ δὲ μή, οὐδὲν ἀηδές, ἐπειδὴ καὶ ἐν ἄλλοις εἶδαμεν τοιαῦτα.

Τέταρτον· οὐκ ἀλόγως τοὺς ἀριθμοὺς τῶν μαρτυριῶν καὶ νεαρῶν ἐξ ὀλοκλήρου τυποῦμεν, ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ εἰδέναι πάντας τοὺς, **νβ', ξξ', ριγ'**

καὶ τοὺς ἐξῆς τοιούτους ἀριθμούς. Βούλομαι ἐν πᾶσιν ἐντελῆ εἶναι τὴν βίβλον· εἰ δὲ καὶ προσγίνονται τῇ βίβλῳ εἴκοσιν ἢ τριάκοντα σελίδες πλὴν ὧν δοκοῦμεν, ζήτω ἡ πατρικὴ σου ἀγάπη καὶ οὐ μοι μέλλει.

Πέμπτον· τὰ αἷτια τῶν ἐν ταῖς σειραῖς ἀνωμαλιῶν καὶ διαστάσεων καίτοι ἄπειρα ὄντα ὅμως ὅσα δύναται ἡ ἀσθενεστάτη μου δεξιὰ σημειῶ· εἰσι δὲ τὰ κύρια ταῦτα: Τὸ μέγεθος τῶν χαρτίων, ἡ ἀπειρία τοῦ τυπογράφου, οὔτε γὰρ τετύπωκε τοιαύτης βίβλου μέγεθος ἀλλ' οὐδὲ ἴσχυσε τυπῶσαι εἰ μὴ ἐφευρήμασί τισιν ἡμῶν ὠδηγήθη, πλὴν γὰρ τοῦ ἐγχειριδίου τοῦ ἡγεμόνος ἕτερον βιβλίον οὐ τετύπωκε, νέον ἐπὶ τὸ τυπογραφεῖν ἔλθῶν, ἐπιθυμεῖ ὅμως μανθάνειν καὶ ἡμῶν αὐτὸν ἀκούει διδασκόντων, ὅθεν καὶ ὁδεύει ἐπὶ τὸ βέλτιον καὶ κατεύθυνε καὶ κατευθυνεῖ τὰ τῆς ἐκτυπώσεως. Ἡ δὲ πατρικὴ σου ἀγάπη παραβάλλει τὸν λέοντα κῶνωπι, βιβλιαριδία τῇ οἰκουμενικῇ βίβλῳ. Ἡ ἀσθένεια ἡμῶν, ἡ ἀσυμφωνία τοῦ τύπου, καὶ τῶν καινῶν στοιχείων καὶ τῶν παλαιῶν ἡ ἀσυνταξία καὶ ἡ εἰς ἄκρος ἐναντιότης, τὰ μὲν γὰρ ἐτυποῦτο τὰ καινά, τὰ δὲ μόνον ἐσχεδιάζοντο, ὁ γὰρ παλαιὸς τύπος καὶ ὀλίγος καὶ κατατετριμμένος ὥστε καὶ ἄχρηστος. Οἶδεν ὁ κύρ Δωρόθεος ὅσον κασσίτερον ἐδαπάνησεν εἰς κατασκευὴν στοιχείων, καὶ εἰ μὴ αὐτοῦ ἡ ἐπιστάσια ἦν καὶ οἱ κόποι, οὐδὲν κατωρθοῦτο. Τὸ ἀλλόγλωσσον τοῦ τυπογράφου καὶ τῶν συνθετῶν, οὐδὲ γὰρ τὴν κοινὴν ἡμῶν διάλεκτον ἐπίστανται, ὁ δὲ τυπογράφος ἐδιδάχθη παρ' ἡμῶν καὶ συλλαβίζειν· μόλις γὰρ οἱ συνθεταὶ τὰ στοιχεῖα ἔμαθον διακρίνειν, πῶς οὖν ἐν ἀρχῇ ἦν δυνατόν εἰδέναι τὰς κατὰ σύνταξιν καὶ σύνθεσιν λέξεις;

Ὅθεν ἐκ μὲν, τοῦ τύπου τὰ αἷτια, ὡς εἴρηται, ἐκ δέ, τῶν τυπογράφων ἡ ἀμαθία ἐποίησαν τὰς ἀνωμαλίας καὶ διαστάσεις. Τὸ δὲ κύριον· ὅτι ἐγὼ ἐπὶ κλίνης καὶ οὐκ ἐν τοῖς ποσί. Καὶ ὅμως τοιούτων ὄντων τοῦ τυπογράφου καὶ τῶν συνθετῶν, ἀδύνατόν ἐστι μὴ συμβῆναι τάναντία, ὅθεν καὶ αὐτῶν πάντα οὕτω κακῶς καὶ πονήρως ἔχον τῷ σώματι ἀνεδεξάμην, καὶ εἰ μὴ ἔργω, ἀλλὰ ταῖς βοαῖς τύπτω αὐτούς καθ' ἡμέραν, οὐδὲ γὰρ τὰ **1,2,3,4**, καὶ τὰ ἐξῆς οἶδασιν, ὥστε καὶ τούτων τὴν φροντίδα ἔχω ἐν τε τοῖς τῆς σελίδος ἀριθμοῖς καὶ ταῖς τῶν σειρῶν. Εἶτα, ὄντ' ἐγκωμίων καὶ ἐπαίνων ἔχω αἰσχύνην καὶ ὄνειδος.

Ἐκτον· ὅτι πύκνωσιν γενέσθαι τῶν λέξεων οὐκ ἔστι δυνατόν διὰ τὴν ἀχρεϊότητα τῶν στοιχείων καὶ σμικρότητα· συγκολλᾶται γὰρ ἀδιαιρέτως τῷ μέλανι καὶ ἀσήμως τὰ στοιχεῖα, ὥστε μηδὲ γινώσκεισθαι ἐκάστου τὸ εἶδος, ὅθεν ἐπόμεθα τῇ ἀνάγκῃ, καὶ οἷς δυνάμεθα σπεύδομεν τὴν συμμετρίαν ποιῆσαι.

Ἐβδομον· τὴν τάξιν τῆς βίβλου εἰδὼς ὅτι λίαν καλῶς ἔχει, καὶ οὐδὲ ἐν ὄλῃ τῇ Ἰταλίᾳ ἔνθα τυπογραφίας ὠραιότερα ποτὲ ἐγένετο, οὐ μεταβαλῶ εἰς τὸ χειρόν, εἰ δὲ βούλεται ἡ πατρικὴ τῆς ἀγάπῃ τὸ ἀρεστόν αὐτῇ ποιῆσειν, μή, παρακαλῶ, δι' ἡμῶν, οὐ γὰρ ἀδακρυτὶ οἴσομεν τὴν συμφορὰν

τῆς βίβλου; ἥς πέρι μέχρι θανάτου κεκοπιάκαμεν καὶ κοπιῶμεν καὶ κοπιᾶσομεν ὑποστηριζόμενοι ταῖς μακαρίαις καὶ θεοπειθεῖς αὐτῆς εὐχαῖς, αἱ εἶησαν ἐς αἶν μεθ' ἡμῶν.

[αψκ] Ματθ ιστ

Ὁ τῆς προσκυνητοῦ σου μακαριότητος δοῦλος
ζώθαπτος Μητροφάνης.

[Διεῖθνυσις:]

Τῷ μακαριωτάτῳ, σοφωτάτῳ καὶ προσκυνητῷ πατριάρχῃ τῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλήμ κυρίῳ κυρίῳ Χρυσάνθῳ, δουλικῶς.

2

Τὴν ὑμετέραν προσκυνητὴν μακαριότητα καὶ πατρικὴν ἀγάπην δουλικῶς προσκυνῶ, ἀσπαζόμενος εὐλαβῶς τὴν ἁγίαν αὐτῆς δεξιάν.

† Τοῦτο μόνον γνωρίζω τῇ πατρικῇ της ἀγάπῃ ὅτι οὔτε νύκτα οὔτε ἡμέραν εὐκαιρίαν ἔχω διορθούμενος τὰ τυπωθησόμενα καὶ αὐτὸν τὸν τυποῦντα σὺν τοῖς αὐτοῦ, ἐπειδὴ ἠρξάμεθα τυποῦν ἀνά κόλλαν τὴν ἡμέραν, καὶ μάλιστα τῆς νόσου τέλος ἰδεῖν ἀνευ τομῆς σιδήρου, καίτοι ἀμφίβολον ἡμῶν τοῦτο ποιεῖ τὴν ζωὴν, παντάπασιν ἐλπίδος ἀποπεπτώκαμεν· καὶ ἐπειδὴ τὸ σφοδρὸν τῶν πόνων παρήλιθε, τῆς τελείας ἐφιέμενοι τυχεῖν ὑγείας, ὅλη ψυχῇ φερόμεθα εἰς τὴν τομὴν, ἀλλὰ οἱ μετ' αὐτὴν πόνοι, καὶ τὸ τῆς ζωῆς ἀμφίβολον κωλύει ἡμᾶς τῆς φορικτῆς ἐπιχειρήσεως· πλὴν, πρὶν ἢ τὴν τοῦ χειμῶνος ὥραν φθάσαι, αὐτοῦ που κατὰ τὸ φθινόπωρον πάντως χρῆσόμεθα τὴν τομὴν· αἰρετώτερον γὰρ τοῦ ζῆν ἐν ὀδύνῃ τὸ ἄπαξ θανεῖν, εἰ γε μὴ ζήσωμεν μετὰ τὴν τομὴν, ζῆσαι μετ' αὐτὴν ὅμως οἴομενοι· ἐν οἷς δὲ ἤδη ἐσμέν, δηλονότι ἐνδεεῖς τὸ καθ' ἡμέραν διῶξαι ὡς ἐργάται, οὐδεὶς ἡμῖν ἐγκαλέσει ἀναισχυντίας, μάλιστα δὲ καὶ συγγνώμης οὐ μικρᾶς ἀξιῶσει, καὶ πρὸ πάντων ἡ πατρικὴ της ἀγάπῃ, ἥς αἱ μακάριαι καὶ θεοπειθεῖς εὐχαῖ εἶησαν ἡμῖν ἀρωγαί.

[αψκ] Ἰουλίου ι

Ὁ εἰς τοὺς ὁρισμοὺς τῆς προσκυνητῆς σου
μακαριότητος καὶ πατρικῆς ἀγάπης δοῦλος
τῶν ἱερομονάχων
εὐτελής Μητροφάνης.

3

Τὴν ὑμετέραν σοφωτάτην προσκυνητὴν μακαριότητα, καὶ πατρικὴν ἀγάπην δουλικῶς προσκυνῶ, ἀσπαζόμενος σὺν πόθῳ καὶ εὐλαβείᾳ τὴν ἁγίαν αὐτῆς δεξιάν!

† Γράμματα προσκυνητά δύο καὶ ὑπέροτιμα, τὸ μὲν ἀπ' Ἀδριανοῦ Ἰουνίου εἰκοστῆ, τὸ δὲ ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως Ἰουλίου εἰκοστῆ δευτέρᾳ γε-

γραμμένα τῆς πατρικῆς σου ἀγάπης ἔλαβον Ἰουλίου εἰκοστῇ ἔκτῃ τὸ πρῶτον καὶ Αὐγούστου δευτέρῃ τὸ δεύτερον, καὶ γνοὺς τὴν ἀπὸ τῆς περιουσίας ἐπανέλευσιν τῆς πατρικῆς σου ἀγάπης εἰς Κωνσταντινούπολιν, δόξαν τῷ διασώσαντι αὐτὴν ὑγιᾶ ἀγίῳ Θεῷ μετὰ χαροποιῶν δακρῶν ἀνέπεμψα, εἰδὼς ὅσα τὰ δυσχερῆ τῷ περιοδεύειν ἔπεται.

Διεξελθὼν δὲ τῇ ἀναγνώσει πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς γεγραμμένα, καὶ ἦσθεις ὑπὲρ πᾶν ἐπίγειον καὶ (τό γε ἐπ' ἐμοὶ) οὐράνιον ποίημα, ἐμνήσθην τοῦ ἀποστόλου λέγοντος, **ἐγενόμην τοῖς Ἰουδαίοις ὡς Ἰουδαῖος καὶ τοῖς ἀνόμοις ὡς ἄνομος, ἐννομος δὲ ἐν Χριστῷ**, καὶ τὰ ἐξῆς· καὶ, **γάλα ὑμᾶς ἐπότισα**, δι' ἃ καὶ ἠττάται καὶ ἡμῖν τὰ κινήτρια δίδωσιν ἡ πατρικὴ σου ἀγάπη, τὸ ἡμῶν ὑστέρημα ὡς τις φιλόπαις πατὴρ ἀναπληροῦσα· ἀλλὰ δόξη κύριος ὁ Θεὸς καὶ αὐτὸς κατιδεῖν με τοῖς ἀφύλλοις μου ὀφθαλμοῖς τὴν πατρικὴν σου ἀγάπην, τὴν ὡς ὁ Κύριος τοῦς ἑαυτοῦ μαθητὰς εἰς τέλος ἡμᾶς ἀγαπήσασαν καὶ ἀγαπῶσαν. Καὶ γὰρ ἡ τῆς πατρικῆς σου ἀγάπης τῶντι ἀγάπη, δεσμός πως τῆς ψυχῆς τῷ σαρκίῳ μου γεγονυῖα, περιεγένετο τῶν θανατηφόρων παθῶν μου, ἐμάρτυρόν μοι ἐπιφερόντων τὸν θάνατον, εἴη δὲ τούτων τὸ τελευταῖον εἶναι τὸ μπρίνγκα πάθος (ὅπερ ἐρωτήσῃ μαθήσεται) ὑφ' οὗ τὸ πρῶτον γράμμα τῆς πατρικῆς σου ἀγάπης εὗρεν ἡμᾶς κατεχομένους, τὸ δὲ δεύτερον καὶ ἐπιστεῖλαι αὐτῇ διανέστησε διὰ τῶν ἐν ἑκτέροις ἀποσταλεισῶν διενεργῶν εὐλογιῶν τῆς πατρικῆς σου ἀγάπης.

Σφάλματά τινα γέγονεν ἐν τῇ τυπώσει τῆς βίβλου, ὧν ὅσα τὸ νόημα καὶ τὴν σύνταξιν λυμαίνεται, τὰ πεμφθέντα ἤδη τετράδια ἔχει ἐπιδιορθωθέντα ἔξωθεν τῶν σελίδων· πρὸ γὰρ τῆς ἐμῆς διορθώσεως οὐχ ὁ ἱερεὺς ἀλλ' ὁ ἐπὶ τὸ διορθοῦν τεταγμένος ἐτύπου. Ἐπαθεν οὖν παρ' ἡμῶν καὶ τοῦ ἀγίου Βηθλαέμ ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνελθόντων, καὶ ἱκανῶς ἐπετιμήθη παρὰ τοῦ σοφωτάτου καὶ ὑψηλοτάτου ἡμῶν ἡγεμόνος, ἀλλὰ κόπους παρέσχεν ἡμῖν· πάσας γὰρ τὰς τυπωθείσας κόλλας ἑβδομήκοντα καὶ δύο τὸν ἀριθμὸν ὑποπτευθέντες διεξήλθομεν τῇ ἀναγνώσει, καὶ συναγωγὴν τῶν σφαλμάτων ποιησάμενοι, ἐν τῷ τέλει τῆς βίβλου τυπωθῆναι διετάξαμεν· δεῖ γὰρ πάντα τὰ τῆς τυπογραφίας δι' ἡμῶν εἰδέναι τὴν πατρικὴν σου ἀγάπην ἐν συνήψει, ἧς αἱ μακάριαι, θεοσκεθεῖς καὶ πατρικαὶ εὐχαὶ εἰσὼν μοι ὑγιεῖς περιποιητικά, ἀμήν.

.αψκ' Αὐγούστου β'

Ὁ τῆς σοφωτάτης σου μακαριότητος
καὶ πατρικῆς ἀγάπης πρόθυμος θεράπων καὶ δούλος
ταπεινὸς Μ η τ ρ ο φ ἄ ν η ς.

Ὅτε αὐτό, οὔτε τὰ δι' ὧν γίννεται εὐρίσκεται ἐν Βουκουρεστίῳ, καὶ εἰ δυνατὸν ἔχομεν ὁκᾶν μίαν τὸ γραφικὸν μέλαν.

Τὸν ὁσιώτατον κὺρ Δωρόθεον καὶ πᾶσαν τὴν συνοδίαν τῆς πατρικῆς σου ἀγάπης ἀδελφικῶς προσκυνῶ.

Τὰ διορθωθέντα ληψόμεθα.

4

Τῷ μακαριωτάτῳ, σοφωτάτῳ καὶ τὰ πάντα ἀγιωτάτῳ πατρὶ καὶ πατριάρχῃ τῆς ἀγίας πόλεως τῆς Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἀναστάσεως Ἱερουσαλήμ καὶ πάσης Παλαιστίνης κυρίῳ κυρίῳ Χρυσάνθῳ, τῷ ἡμετέρῳ δεσπότη καὶ εὐεργέτῃ τὴν δουλικὴν προσκύνησιν σὺν τῷ ἐπὶ τῆς ἀγίας δεξιᾶς μετ' εὐλαβείας καὶ πόθου ἀσπασμῷ.

† Τὸ παρὰ τῆς προσκυνητῆς σου μακαριότητος ἀφιγμένον γράμμα ἡμῖν μετῆρεν ἡμᾶς, εἰ καὶ μὴ σωματικῶς, καὶ τοι γε ἐν τῷ διεξέρχασθαι τὰ ἐν αὐτῷ γεγραμμένα τῇ τῆς χαρᾶς ὑπερβολῇ οὐκ ἠσθανόμεθα εἶτε ἐν σώματι ἤμιν εἶτε ἐκτὸς τοῦ σώματος, ἀλλὰ νοητῶς πρὸς τὴν πατρικὴν τῆς ἀγάπης καί, ὡσπερ τὸν ἄββαν Γεώργιον ἢ ἐπιθυμία τοῦ μετασχεῖν τῶν ἀχράντων μυστηρίων διὰ τῶν χειρῶν τοῦ πατριάρχου τῶν Ἱεροσολύμων Πέτρου ἀπὸ τοῦ Σινᾶ ὄρους ἐν Ἱερουσαλήμ εὐρεθῆναι πεποίηκεν, οὕτω καὶ ὁ πρὸς τὴν πατρικὴν τῆς ἀγάπης πόθος μου τὸ μὲν σῶμα ἀφῆκε κάτω διὰ τὸ κατωφερὲς καὶ ἐναμάρτητον, οὐ γάρ εἰμι ὁ ἀμαρτωλὸς οἷος ἦν ἐκεῖνος ταῖς ἀρεταῖς διαλάμπων, τὸ δὲ νοερὸν ἀποσπάσας τῆς ὕλης ἀπὸ Βλαχίας εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου τὸ ποθούμενον, περιπολεῖν κατηνάγκασεν. Ἀλλὰ καὶ δσάκις ἔλαβον γράμμα τῆς πατρικῆς τῆς ἀγάπης αὐτὴν ταύτην τὴν ἐκούσιον ἀλλοίωσιν ἥδιστα πέπονθα, καὶ ὡς παρὼν σωματικῶς καὶ χειρᾶς καὶ πόδας τῆς πατρικῆς σου εὐνοίας κατεφίλησα, οὐκ ἄκων ὡς ὁ παπικὸς νόμος ἀλλ' ἐκὼν ὡς ὁ τῆς καρδίας πόθος καὶ ἡ ἄκρα μου εὐλάβεια, ἧς τὸ αἴτιον τά τε θύραθεν καὶ φυσικὰ ἀξιώματα τῆς πατρικῆς τῆς ἀγάπης, ἦν καὶ αὐτοῖς σωματικοῖς ὄμμασι δοιή Κύριος πρὸ τοῦ με ἀποθανεῖν κατιδεῖν καὶ προσκυνῆσαι καὶ μετασχεῖν εὐλογίας ἀποτρεπτικῆς τῶν ἐναντίων δυνάμεων γένοιτο.

Ἐλαβον τὰ προσόψια ὡσαύτως καὶ τὰ μανδήλια, λήψομαι δὲ πάντως καὶ τὸν οἶνον τῆς προμηθείας τοῦ πανιερωτάτου ἀγίου Βηθλεέμ. Περὶ δὲ ὧν σημειοὶ ἢ πατρικὴ τῆς ἀγάπης, εὖ καὶ σοφῶς αὐτῇ ἐπινοηθέντων, ἤσθημεν καὶ ποιήσομεν ὡς προσέταξεν, ἐν δὲ μόνον ἕξ ὧν ἀριθμῆι οὐ συνίημεν, ἐπεὶ ἔχει διττῶς ἐννοεῖσθαι, ὃ ἔστι, **γένεον δὲ ἡ ἡμετέρα μετάθεσις**, καὶ τὰ ἐξῆς.⁽¹⁾ [Ἐξελ]άβομεν [δ'] μως αὐτὸ ἀντὶ εἰδήσεως τοῦ ἔτους τῆς [πατριαρχ]είας τῆς πατρι[κῆς τῆς ἀγάπης], ἵνα ἔχωμεν ἀπαριθμεῖν ἐκεῖθεν τὰ μεσολαβοῦντα ἕτη μέχρι τῆς τελείας ἐντυπώσεως τῆς βίβλου, καὶ θῆναι τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν ἐνθα κεῖται τό, **δεῖνι**, τυποῦντες οὕτω, **ἐν ἔτει τῆς πατριαρχείας αὐτοῦ (τυχόν) τεσσαρεσκαιδεκάτῳ** ἀλλὰ πάλιν διστάσαντες, ἐνομίσαμεν εἶναι γνώμην τῆς πατρικῆς τῆς ἀγάπης τεθῆναι καὶ τὸν χρόνον τῆς μεταθέσεως τῆς μετὰ τὸ **δεῖνι**, τυποῦντες οὕτω, **ἐν ἔτει τῆς πατριαρχείας αὐτοῦ (τυχόν) τεσσαρεσκαιδεκάτῳ, τῆς γεγονυίας ἐν ἔτει αψζ' Φε-**

1. Χάσματα ἐκ φθορᾶς τοῦ χάριτος.

βρουαρίου η'. Διὰ τοῦτο ἤλθομεν εἰς ἐρώτησιν, ἵνα μὴ σφάλωμεν.

Τὴν συνοδίαν πᾶσαν τῆς πατρικῆς τῆς ἀγάπης ἀδελφικῶς ἀσπάζομαι κοινῶς, καὶ ἰδίως τὸν κύριον Δωρόθεον, οὗς καὶ μα<κα>ρίους ἠγοῦμαι παρὰ πάντας εἶναι διὰ τὸ συνεῖναι τῇ πατρικῇ τῆς ἀγάπῃ, ἧς αἱ μακάριαι καὶ θεοπειθεῖς εὐχαὶ εἶησάν μοι ἀρωγαί, ἀμήν.

·αψκ' Ὀκτωβρίου κς'

Τῆς ὑμετέρας προσκυνητῆς μακαριότητος
καὶ πατρικῆς ἀγάπης δοῦλος
εὐτελής Μητροφάνης.

5

Τὴν ὑμετέραν σοφωτάτην καὶ προσκυνητὴν μακαριότητα δουλικῶς προσκυνῶ ἀσπαζόμενος εὐλαβῶς τὴν ἀγίαν αὐτῆς δεξιάν.

† Μεγάλην λύπην καὶ ἐπιτεταμένην θλίψιν προὔξενησεν ἡμῖν τὸ ἐπὶ κλίνης κεῖσθαι τὴν προσκυνητὴν σου μακαριότητα καὶ πατρικὴν ἀγάπην.

°Ω Θεὲ παντελεῆμον, τὸν κοινὸν τῆς οἰκουμένης ὀφθαλμὸν καὶ ἡμέτερον ἀγαθὸν πατέρα καὶ εὐεργέτην ἴασαι καὶ τῆς κλίνης ἐξανάστησον· μὴ τιμωροῦ ἡμᾶς ἀμαρτάνοντας τῇ πατρικῇ νόσῳ, πικρότατον γὰρ τοῦτο, σὺ δὲ συμπαθέστατος, ἀλλ' ἐτέραις κακώσεσιν ἡμᾶς πρὸς τὸ σὸν ἐπανάγαθε θέλημα. Ταῦτά σου τῇ παντοδυναμίᾳ μετὰ δακρύων τὰ ρήματα προσφέρειν ἡμέρας καὶ νυκτὸς οὐ παύσομαι ἐν μετανοίᾳ ἕως ἂν ἴδω τὸν πατέρα ὑγιαίνοντα, φιλόανθρωπε Κύριε, ὃν ἐδωρήσω ἡμῖν πᾶσι τοῖς εἰς τὸ πανάγιον ὄνομά σου τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος πιστεύουσιν ὀρθοδόξως, εἰς σωτηρίαν ψυχικὴν καὶ εἰς φύλαξιν τῶν ἁγίων σου ἐντολῶν καὶ ἀκριβῶν δογμάτων, τύπον καὶ κανόνα διὰ τε λόγων διδασκαλικῶν καὶ ἔργων ἀγαθῶν, καὶ μάλιστα ἐν τούτοις τοῖς καιροῖς ἐν οἷς οὐ **λιμὸς ἄρτου** κατὰ τὸν Ἡσαΐαν ἀλλὰ λιμὸς τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Θεοῦ κατέχει τῶν ὀρθοδόξων τὸ πλήρωμα. Μετὰ γὰρ τὴν εἰς ἡμᾶς αἰχμαλωσίαν κατὰ τὴν δικαίαν σου ψήφον, οὐδεὶς τῶν λοιπῶν ἀγιοτάτων πατριαρχῶν ἐφρόντισε τῆς περὶ ἡμᾶς σωτηρίας, δέσποτα Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἀλλ' ἢ οἱ τοῦ ζωοδοχοῦ καὶ ἁγίου σου Τάφου θειότατοι πατριαρχαὶ λόγοις καὶ συγγράμμασι τοὺς λυμαίνοντας τὴν ἀγίαν σου ἐκκλησίαν λύκους βαρεῖς ἐς κόρακας τὸ δὴ λεγόμενον ἀποπέμποντες καὶ τὸ ὀρθόδοξον σύστημα πάσῃ δυνάμει πανταχοῦ γῆς περιοδεύοντες καὶ κρατύνοντες ἔσωσάν τε καὶ σώζουσι ὡς τὰ πράγματα αὐτὰ σάλπιγγος μεγαλοφωνότερον βοῶσι. Μὴ οὖν ἐάσης ἡμᾶς ὀρφανούς, πολυέλεε καὶ πανοικτίρμον, διὰ τὸ ὄνομά σου τὸ πανάγιον ἀλλὰ δι' ἡμᾶς ὁ καὶ δι' ἡμᾶς καθ' ἡμᾶς γενόμενος, ὃν προεχειρίσω φύλακα τῆς ἡν τῷ τιμίῳ σου αἵματι κατήρτισας ἀμπέλου ὑγιᾶ ἡμῖν παράσχου, ἵνα ὑπὸ τὸν χρηστόν σου ζυγὸν δι' αὐτοῦ τελοῦντες δοξάζωμεν τὸ πάντιμον καὶ μεγαλοπρεπὲς ὄνομά σου τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν.

Πρὸς δὲ τὴν ἡμετέραν πατρικὴν ἀγάπην ἀποκρινόμεθα ἐνὶ λόγῳ περιλαμβάνοντες τὴν ἀπόκρισιν, ἵνα μὴ ἐνοχλήσωμεν ἀσθενοῦσαν. Πάντα τὰ γραφέντα ποιήσωμεν ὅσα δηλονότι ποιητέον, ὅσα δὲ ληπτέον ἡμῖν ἦν ἐλάβομεν, ἤγουν τὸ οἰνάριον, καὶ εὐχαριστοῦμεν τῆς περὶ ἡμᾶς κηδεμονίας τῇ ὑμετέρᾳ πατρικῇ ἀγάπῃ. Λήψομεν δὲ καὶ τὸ διατεταγμένον παρὰ τοῦ ἁγίου Βηθλεέμ τῆς δευτέρας προσταγῆς κάμοι δηλωθείσης· κρείττον γὰρ ἐνοχλεῖσθαι ἢ ἐνοχλεῖν ἐπ' ἀδύλοις. Περὶ δὲ τοῦ παραιτησαμένου τὴν ἱερωσύνην, ρητέον, νόμιμόν τι εὐρίσκεται ἐν τῇ τῆς Βλαχίας μητροπόλει ὄγκον μέγαν φέρον ἐν ᾧ πολλὰ ἔκθεσμα εὐρίσκονται ἀναμειγμένα τοῖς ἐνθέσμοις καὶ κανονικοῖς, ἐν οἷς φέρεται καὶ τοῦτο, ὅτι **ἡ ἀρχιερατεία αὐτοδύναμος τῷ ἁγίῳ βαπτίσματι**, ὥστε τὸν παραιτησάμενον διὰ τι κώλυμα τὴν ἱερωσύνην ἱερέα, εἰ λάβει τὸ τῆς ἀρχιερωσύνης ἀξίωμα ἀποκαθαίρεσθαι παντὸς μύσου καὶ ἁμαρτίας, ὥστε τῆς ἀξίας ταύτης ρυπτικῆς οὐσίας πάσης ἁμαρτίας ἀπλῶς, οἷον τὸ ἅγιον βάπτισμα. Δοκεῖ δέ μοι εἶναι ὁ τοιοῦτος κανὼν Τιμοθέου Αἰλούρου τοῦ τὸν Ξεναῖαν ἀρχιερέα χειροτονήσαντα, ἀβάπτιστον δὲ γνωσθέντα μετὰ τὴν χειροτονίαν, ἣν ἔφη ὁ Αἴλουρος ἀρκεῖν αὐτῷ ἀντὶ τοῦ βαπτίσματος.

Προεγράψαμεν τῇ πατρικῇ σου ἀγάπῃ διὰ τὴν ἐντύπωσιν τῆς εἰκόνας τοῦ μακαρίτου, ὅτι ἐνταῦθα ὁ τῆς ἐντυπώσεως τρόπος ἀγνοεῖται, ὥστε αὐτὸν ἐκεῖθεν ἀποσταλῆναι δέον ὅθεν καὶ ἡ εἰκὼν πεμφθήσεται· οὐκ ἐλάβομεν ὁμῶς ἀπόκρισιν εἰς βεβαίωσιν τοῦ ἔργου.

Ἔτι, ἀναμνησκόμεν τῇ πατρικῇ σου ἀγάπῃ τὰ περιβλήματα τῶν βιβλίων, ὅτι ἐνταῦθα εἰσὶ σπανιώτατα. Πέμπομεν τετράδια πολλὰ τυπωθέντα μέχρι τέλους τοῦ ἐβδόμου βιβλίου, ὡσαύτως καὶ τὸν κατάλογον ὃν πάλιν ἡμεῖς ἀνεγράψαμεν μὴ βουλόμενοι ἐνοχλεῖν τοῖς τοῦτο ἐνόχλησιν οἰομένοις. Ὡς ἐπολυλογήσαμεν· οὐ γὰρ ἦν ἡμῖν γνώμη τοσαῦτα σημειῶσαι σου τῇ πατρικῇ ἀγάπῃ, ἀλλὰ μετὰ τὴν πρὸς Θεὸν δέησιν λῆξαι, ὃ καὶ ἔργον ἡμῖν τὸ κυριώτατον καὶ ἀναγκαϊότατον, ἕως οὗ μάθωμεν καλῶς τὴν ἀντάξιον παντὸς τοῦ κόσμου ὑγίειαν τῆς πατρικῆς σου ἀγάπης, ἧς αἱ μακάριαι καὶ θεοπειθεῖς εὐχαὶ εἶησάν μοι δραστικάι τῆς περὶ τὴν πατρικὴν σου ὑγίειαν ἀκοῆς.

αψκα' Μαρτίου β'

Ὁ τῆς προσκυνητῆς σου μακαριότητος
υἱὸς ἐν Χριστῷ καὶ δοῦλος
ταπεινὸς Μητροφάνης.

Τὸ σφάλμα μου ὁμολογῶ, ὅπερ εἶη ἂν ἀληθὲς εἶπερ αὐτοῦ ἢ λήθη περιεγένετο μέχρι τοῦ καιροῦ τῆς ἐκφάνσεως αὐτοῦ, ἥτις ἐστὶ τὸ τέλος τῆς βίβλου. Ἔστι δὲ τοῦτο· τοῦ πίνακος παραλατιζομένου ἐν τῷ τὰ ἐπιγράμματα συντίθεσθαι τῶν παραγράφων καὶ ἀφανίζομένου, οὔτε εἰς νοῦν μοι τοῦτο ἤλθεν ὅλως, ὅτι χρῆζομεν τούτου ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς βίβλου ὅλου ὡς ἔχει

καὶ ἐν τοῖς ἐπιγράμμασι τῶν παραγράφων. Ἐπειδὴ δὲ τὸν κατάλογον ἤτησεν ἡ πατρικὴ σου ἀγάπη, ἠρεύνων εὐρεῖν ἐν τῷ πίνακι, εὖρον δὲ μόνον μετ' αὐτοῦ ὀλίγα τετράδια τοῦ πίνακος, ὅσα δηλονότι μὴ δέδοται τοῖς συντιθεῖσι τυπογράφοις, καὶ εὐθύς συνίην ὅτι ἀκεραίου χρῆζομεν τούτου, μάλιστα ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς βίβλου, καὶ ἠυχαρίστησα τῷ Θεῷ καὶ τῇ ὑμετέρα πατρικῇ ἀγάπῃ αἰτίαν μοι γεγονυῖα τοῦ διορθώσασθαι τὸ σφάλμα μου. Καὶ ἐγὼ μὲν ἀντιγράψαι ὅλως ἀμηχανῶ, οὐδὲ γὰρ ἔχω καιρὸν καὶ μίαν ὥραν, ὅθεν συνάξας τοῦ ἐνὸς βιβλίου τὰ τυπωθέντα ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τῆς δευρο τετράδια, ἐπιδέδωκα γραφεῖ τινι Βόϊκα ἀντιγράψαι καθὼς ἐγὼ διεθέμην αὐτῷ, τὰς ἐπιγραφὰς τοῦ πίνακος αὐτῶν κατὰ ἀριθμὸν τετραδίων συλλέγοντι, συμφωνήσας διδόναι αὐτῷ ἑπτὰ παραδες ἐν ἐκάστη κόλλα, οὕς παρὰ τοῦ ἁγίου Βηθλεέμ ἴσως ὀρίσειεν ἡ πατρικὴ σου ἀγάπη δίδοσθαι, ἀλλὰ μὴ μετὰ γογγυσμοῦ.

Ἐπεὶ τὸ γράμμα μου οὐκ ἀπεστάλη εὐθύς, ἀλλὰ παρῆλθον πολλαὶ ἡμέραι, πέμπομεν καὶ ἀπὸ τοῦ ὄγδοου βιβλίου τετράδια, μάλιστα ὅλον τὸ ὄγδοον. Κακῶς ἔχω τῷ σώματι ἀπ' αἰτίας τῶν αἰμορροϊῶν, πλην τὴν ἐπικίνδυνον ἰατρειάν ἢ θάνατον, δυοῖν γὰρ θάτερόν φασι γενήσεται μοι ἤτοι ἡ τελεία ἴασις ἢ ὁ θάνατος, μετὰ τὸ τέλος τῆς βίβλου ποιητέον.

Ἦκουσα τὴν μέλλουσαν εἰς τὸν ἅγιον Τάφον ἀποδημίαν γενέσθαι τῆς πατρικῆς σου ἀγάπης καὶ ἄλλο τι οὐκ οἶδα ἐνόησιν μοι ἐπάγον τοσοῦτον, ὅσον λυπεῖ με ἡ ἀποδημία αὕτη· γενέσθω ὁμως τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ.

[Διεύθυνσις:]

Τῷ μακαριωτάτῳ, σοφωτάτῳ καὶ προσκυνητῷ πατριάρχη τῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλήμ καὶ πάσης Παλαιστίνης κυρίῳ κυρίῳ Χρυσάνθῳ, δουλικῶς.

Κατὰ Μάρτιον λοιπὸν τοῦ 1721 εἶχε τυπωθῆ καὶ τὸ ὄγδοον βιβλίον τῆς Δωδεκαβίβλου. Ἡ ἐργασία ἠκολούθει ταχὺν σχετικῶς ρυθμὸν καὶ εἶναι φανερὸν ὅτι συντόμως πλέον ἐτελείωσεν.

Παρουσιάσθησαν οὕτω, δύο ὀγκωδέστατοι μεγαλόσχημοι εἰς φύλλον τόμοι ἐκ 1250 περίπου σελίδων, μὲ τὴν προσωπογραφίαν τοῦ Δοσιθέου, μὲ πίνακα περιεχομένων καὶ μὲ τὸ περιεχόμενον κατανεμημένον εἰς δώδεκα βιβλία. Πράγματι «οἰκουμενικὴ, ὡς ἐχαρκτηρίσθη, βίβλος».

Ἀπὸ τοῦ 1723 λοιπὸν, τὸ ἔργον τίθεται εἰς κυκλοφορίαν καὶ περιέρχεται εἰς χεῖρας τῶν λογίων τοῦ Γένους, κτῆμα πλέον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς Ἱστορίας βοήθημα πολύτιμον. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον διοχετεύεται δωρεὰν πρὸς ὅλας τὰς φωτισμένας τοῦ καιροῦ διανοίας· «... Στέλλομεν καὶ ἓνα βιβλίον τοῦ ἀοιδίμου δεσπότη, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, νεωστὶ τυπωθέν, τὸ ὁποῖον καὶ αὐτὸ θέλεις τὸ δώσει εἰς τινα ἐκκλησιαστικὸν πρόσωπον, ἢ δὲ ἀγιωσύνη σου θέλεις πάρει, ἀπερχόμενος σὺν Θεῷ εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν Ἱερουσαλήμ...», γράφει ὁ Χρυσάνθος ἀπὸ τῆς

Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴν 26 Ὀκτωβρίου 1723 πρὸς τὸν πρωτοσύγκελλον Γαλακτίωνα⁽¹⁾ εὐρισκόμενον τότε εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἀπεσταλμένον παρὰ τοῦ παναγίου Τάφου.

Ἡ Τυπογραφία ἐξακολουθεῖ μετὰ ταῦτα κανονικῶς τὰς ἐργασίας της. Εἴμεθα πλέον εἰς τὴν περιόδον τῶν Φαναριωτῶν ἡγεμόνων. Ὁ Μητροφάνης, εἶναι ἐπὶ πολὺ διάστημα ψυχὴ τοῦ ἐκπολιτιστικοῦ αὐτοῦ ἔργου. Εἰς ἐπιστολὴν του ἀπὸ 8 Σεπτεμβρίου 1723 Νικόλαος ὁ Μαυροκορδάτος γράφει περὶ τούτου τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικά: «...τὸ λεξικὸν...τυπώνεται μὲ ὑπομονὴν πάλιν δι' ἐπιστασίας τοῦ παπᾶ κὺρ Μητροφάνους, εἰς μίαν κόλλαν, ὅτι τὸν ἄλλον Μογγιλάλον τυπογράφον ὁποῦ ἤλθεν ἀπ' αὐτοῦ τὸν ἀπεβάλαμεν διὰ τὴν πολλὴν του ἀχρεϊότητα, καὶ ἐδώσαμεν τὸ βιβλίον τῷ κὺρ Μητροφάνει καὶ ἐλπίζομεν σὰν ὀρίση σὺν Θεῷ καὶ ἡ ὑμετέρα μακαριότης ἐδῶ, νὰ βαλθῇ ἡ τοῦ λεξικοῦ ἐντύπωσις εἰς βελτιωτέραν κατάστασιν...»⁽²⁾.

Ἐκυκλοφόρησε λοιπὸν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1723 τὸ ἔργον ἔντυπον, καὶ οὐχὶ ἀπὸ τοῦ 1715, ὡς φέρεται ἐν τῷ ἐξωφύλλῳ τῆς ἐκδόσεως καὶ ἐν ταῖς βιβλιογραφίαις. Ἡ δὲ νέα μορφή, τὴν ὁποίαν ἔδωκεν ὁ Χρῦσανθος εἰς αὐτὸ προεκάλεσε λόγῳ τοῦ μακροσύτρου τίτλου της τὴν ἀνάγκην δημιουργίας ἐνὸς ἄλλου εὐσυνόπτου τίτλου διὰ τὴν συχνὴν ἀναφορὰν εἰς τὸ ἔργον. Οὕτω, συνήθως τὸ ἔργον αὐτὸ τοῦ Δοσιθέου ἀποκαλεῖται πλέον μονολεκτικῶς «Δωδεκάβιβλος».

Ἀλλὰ καὶ ἡ χειρόγραφος παραδόσις τοῦ ἔργου, δὲν ἐσταμάτησε μετὰ τὴν ἐκδοσὴν του. Αἱ διαφοραὶ καὶ ὡς πρὸς τὴν μορφήν καὶ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον μεταξὺ τοῦ ἐντύπου καὶ τῶν χειρογράφων, ἀλλὰ καὶ πλείστοι ἄλλοι λόγοι, ὡς τὸ δυσπρόσιτον τῆς κτήσεως τῶν τοιούτων μεγάλων ἐντύπων ἔργων, συνετέλεσαν εἰς τὴν συνέχισιν τῆς χειρογράφου παραδόσεως.

Ἡ ἀντιγραφή γίνεται κυρίως ἀπὸ τὸν κ. 242, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Σταυροῦ μᾶς διέσωσε δύο τοιούτους κώδικας τῆς μετὰ τὴν ἐκδοσὴν χειρογράφου παραδόσεως. Σημαντικὸς εἶναι ὁ ὑπ' ἀριθ. 11 κ. τῆς βιβλιοθήκης ταύτης⁽³⁾. Ἀντίγραφον οὗτος ἐκ τοῦ κ. 621, εἶναι γεγραμμένον περὶ τὰ μετὰ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος. Ἀπὸ τούτου μάλιστα προέρχονται καὶ τὰ ὅσα παραλειφθέντα ὑπὸ τῆς ἐκδόσεως Χρυσάνθου ἐξέδωκεν ὁ Παπαδόπουλος Κεραμεὺς εἰς τὰ Ἀνάλεκτά του.

Γ. Π. ΚΟΥΡΝΟΥΤΟΣ

1. Μ.Π.Τ. Γραμματοφ. φ. «Ἐπιστολαὶ διαφόρων πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων».
2. Μ.Π.Τ. Γραμματοφ. φ. «Ἀλληλογραφία Μολδοβλαχίας ἀπὸ τοῦ ἔτους 1720 μέχρι 1731». Βλ. καὶ Hurmuzaki, Documente..., vol. XIV, part. II, p. 888.
3. Βλ. Κεραμεὺς, I. Β., τόμ. Γ' σ. 32 - 34.